

KAZAKÇA AĞIZLAR SÖZLÜĞÜ'NDE KAYITLI BAZI ESKİCİL SÖZCÜKLER ÜZERİNE

Sherubay KURMANBAİULY*

Marlen ADİLOV**

Zhumagali İBRAGİMOV***

Özet

Bu çalışmanın konusunu, *Kazak Tiliniñ Aymaktık Sözdigi'*nde [Kazak Dilinin Bölge Ağızları Sözlüğü] geçen bazı eski kelimelerin tespiti teşkil etmektedir. Tespit edilen eski kelimeler, eski Türkçe eserleri ve yaşayan Türk lehçeleri dil malzemeleriyle karşılaştırıldı. Burada “en eski” sıfatı ile Türk dilinin Orta Asya’da henüz siyasi ve kültürel bölünmelere maruz kalmadığı, nisbeten tek kol hâlinde gelişimini sürdürdüğü, VII ve XI. yüzyıllar arasındaki birbirini izleyen Köktürk, Uygur ve Karahanlı dönemleri kastedilmiştir. Çünkü Türk dilinin yukarıda sözünü ettiğimiz dönemleri, ünlü Türkologlar tarafından “eski Türkçe” terimi ile de karşılanmıştır.

Bu çalışmada bugün Kazakça yazı dilinde kullanılmayıp halk ağzında yaşayan kelimelerin eski Türkçe ile ilgisini bulmaya çalıştık. Amaç Kazakistan’da halk ağzından yapılan derlemelerle oluşturulan Kazakça diyalektoloji sözlüğünde geçen VII ve XI. yüzyıla ait kelimeleri ortaya koyarak bugünkü Kazakça ile dil bağıni kurmaktır. Amaç bu kelimelerin XI. yüzyıla kadar yazılmış metinlerde geçip geçmediğini göstermektir.

* Prof. Dr., Abai Kazakh National Pedagogical University Nemat Kelimbetov Türkoloji Merkezi, sherubaykurmanbaiuly@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4587-4452.

** Dr. Öğr. Üyesi, Abai Kazakh National Pedagogical University Nemat Kelimbetov Türkoloji Merkezi, marlenadilov88@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9876-4516.

*** Dr. Öğretim Üyesi, Uluslararası Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi, Türk Filolojisi Bölümü, zhumagali.ibragimov@ayu.edu.kz, ORCID: 0000-0001-9111-7586.

Ele alınan her kelime için VII ve XI. yüzyıla ait metinlerden birkaç örnek vererek bu kelimelerin Eski Türkçe Dönemi eserlerinde geçtiği yeri göstermekle yetindik. Çağdaş Türk lehçelerinden verilen örneklerde ise sözlüklerde geçen sayfaları gösterdik. Özellikle eski kelimenin Kazakistan'ın hangi bölgesinde korunduğu ve onun oradaki kullanım özelliği, kelimenin tarihî veya hangi komşu Türk lehçelerinden alındığı ya da eski Türkçe mirası olabileceği ile ilgili görüşler ortaya konuldu.

Anahtar Kelimeler: Kazakça ağızlar, Kazak edebî dili, eskicil sözcükler, eski Türkçe, çağdaş Türk lehçeleri.

ABOUT SOME ARCHAISMS THAT ARE PRESERVED IN THE DIALECTS OF THE KAZAKH LANGUAGE

Abstract

The subject of this research is the discovery of some ancient words transmitted in the dictionary of dialects of the Kazakh language. The archaisms found were compared with ancient Turkic monuments and materials of modern Turkic languages. Here, the word archaism meant ancient words that were used in the Ancient Turkic, Ancient Uighur and Karakhan periods between the VIIth and XIIIth centuries. Because the periods of the Turkic language, which we discussed above (VII-XIII), are also generally accepted by well-known Turkologists with the term ancient Turkic. Many words that are not used in the Kazakh written language today, but are preserved in the dialects of the Kazakh language, turned out to be archaisms that were used in the ancient Turkic periods. This paper examines the relationship between the dialects of the Kazakh language and the ancient Turkic language. The purpose of the study is a comparative study of the words preserved in the Kazakh dialectological dictionary and related to the VII-XIII century. In particular, to prove that these words were used in works written before the XIIIth century. For each word under consideration, we have given several examples from ancient Turkic texts. From the modern Turkic languages, we showed the dictionaries used and their pages. In particular, opinions were put forward about which part of Kazakhstan preserved these ancient words, and about its use, the history of the word, or about which neighboring Turkic languages it was taken from or it may be an ancient Turkic heritage.

Keywords: Kazakh dialects, Kazakh literary language, archaisms, ancient Turkic language, modern Turkic languages

Giriş

Kazak Tiliniñ Aymaktık Sözdigi Hakkında

2005 yılında Kazak diyalektologlarının ortak çalışmaları sonucunda *Kazak Tiliniñ Aymaktık Sözdigi* [Kazak Dilinin Bölgesel Ağızları Sözlüğü] (KTAS)

yayımlanmıştır. 22.000’den fazla kelime içeren bu sözlük, Kazakistan, Çin, Moğolistan, Afganistan, İran ve Rusya vb. ülkelerde yaşamakta olan Kazak Türklerinin ağızlarına ait kelimeleri kapsamaktadır.

Kazakça ağız materyallerini toplamak için Kazakistan Millî Bilimler Akademisi, Ahmet Baytursınlı Dil Bilimi Enstitüsü, 1950 yılından itibaren geniş ölçüde diyalektolojik saha araştırmaları düzenlemiştir. Bu saha araştırmaları sonucunda, toplanan materyallere dayalı monografik eserler, makaleler ve sözlükler yayımlandı. Sârsen Amanjolov, 1959’da Rusça yayımladığı *Voprosy Diyalektologii i İstorii Kazahskogo Yazıka* [Kazak Dilinin Diyalektolojisi ve Tarihi Sorunları] monografisinin son bölümünde 4000’e yakın kelime vermiştir. Bu ve Jumat Doskarayev’in 1955’te yayımladığı *Kazak Tiliniñ Jergiliktı Ereşelikleri (leksika)* [Kazak Dilinin Yerel Özellikleri (Leksik Özellikler)] adlı çalışma, ilk derleme sözlükleri olarak kabul edilebilir. 1969 yılında Kazak diyalektologlarının ortak çalışmaları neticesinde 1 ciltlik sözlük yayımlandı. Bundan sonraki derleme sonucunda 3 ciltlik sözlük yayımlanması planlanmış ve bunun 1. ve 2. ciltleri hazırlanmıştır. Tüm bu hazırlanan sözlükler esas alınarak ve araştırmacıların 10-15 senede yayımladığı makaleler bir araya getirerek KTAS yayımlanmıştır. Daha önce yayımlanan diyalektoloji sözlüklerinde Kazakistan sınırları dışında yaşayan Kazakların ağız özellikleri daha az bulunmaktaydı. Bu sözlük ise yurt dışında yaşayan Kazakların ağız özelliklerini de içermektedir. Bu nedenle sözlüğün adı “diyalektoloji” değil “bölgesel sözlük” olmuştur.

Kazakça Ağızlarının Tasnifi Üzerine Kısa Not

Kazakçanın ağızlarının tasnifi üzerine ilk çalışmaları Sârsen Amanjolov yapmıştır. S. Amanjolov, Kazak ağızlarının ortaya çıkışını Kazak bölgesindeki boy birlikleriyle *jüz*¹lerin ilişkilerine bağlar. Ona göre üç *Kazak jüz*’ünün şekillenmesi ile beraber üç yerel ağız ortaya çıkmıştır: *Orta Jüz* (Kuzey ve Doğu ağızı), *Ulı Jüz* (Güney ağızı) ve *Kişi Jüz* (Batı ağızı) ağızları.

1. *Kuzeydoğu (Orta jüz) ağızı*: Pavlodar, Petropavl, Kostanay, Akmola (Kökşetaw), Doğu Kazakistan (Öskemen, Semey), Karagandı, Ulıtaw illeri ve Almatı ilinin Kuzey Doğu tarafı (Taldıkorgan). Amanjolov, Kuzeydoğu ağız grubuna Argın, Nayman, Kerey, Koñırat ve Kıpçak boylarını dâhil etmiştir. Bu boylar, Ertis, Esil, Nura, Tobıl, Torgay^{2*} nehirlerini, Altay Dağı ile Sarıarka bölgelerini, Balhaş Gölü’nün üst taraflarını mekân tutmuşlar ve şimdi de buralarda yaşamaktadırlar. Sârsen Amanjolov, Kuzeydoğu ağızının, Kazak edebî

¹ Kazaklar “boylar teşkilatı, birkaç boydan oluşan büyük boy gruplarına” *jüz* derler. Örneğin Güney Kazakistan boylar teşkilatına *Ulı Jüz*; Kuzey ve Doğu Kazakistan boylar teşkilatına *Orta Jüz*; Batı Kazakistan’daki boylar teşkilatına ise *Kişi Jüz* denir.

² Nehir, ırmak adlarını Kazakça yazılışına göre veriyoruz.

dilinin temelinde bulunan ağız olduğunu, ses bilgisi, gramer ve söz varlığı yönünden diğer ağızlarla karşılaştırdığında yazı diline çok yakın durduğunu ifade etmiştir. Günümüz Kazakçası da kuzey ağızı temelindedir. XIX-XX. yy. edebî dili oluşturma projesinde Rus misyonerleri ile dilcileri (Meliyoranskiy, Grigor'yev, İl'minskiy, Katarinskiy) bu ağızın konuşma dilini esas almışlardır. Bundan sonraki dönemlerde Çağatayca veya Arapça yazılı metinler bu ağza aktarılmaya başlanmıştır. Böylece Çağatay edebî yazı dili terk edilmiştir. Kuzey ağızı konuşma diliyle yazmaya başlayan aydınların biri İbray Altın-sarin'dir. Bir öğretmen olan Altın-sarin, ilkokullarda Kazakça konuşma dili esasında ders vermeye başlamış ve kitaplar yayımlamıştır. Rus dilcileri de bu devirde Kazakça gramerlerini Kuzey ağızı temelinde yazmış, örneğin İl'minskiy 1861 yılında *Materiyaly k İzuçenyu Kirgizkogo Yazıka* [Kırgız (Kazakça) Dili Öğrenimi Malzemeleri] adlı eserini yazmıştır. Bu yazılan eserler, Kazakçayı yazı dili olarak oluşturmaya yönelik çalışmalar olmuştur.

2. *Güney ağızı (Ulı jüz)*: Almatı, Jambıl (Taraz), Şımkent, Türkistan şehirleri ve Kızılorda'nın güney ilçeleri. Amanjolov, Güney diyalektine eski Üysin, Kañlı, Duwlat ve Jalayır boylarının dillerini dâhil eder. Bu boylar erken devirlerden beri Jetisuw, Sırdarya, İle, Alataw, Balkaş, Betpak-Dala yerlerinde yerleşmişlerdir. Ulı Jüz'ün eskiden Hokand, Hive (Harezmi) hanlıklarının egemenliği altında kalması ve Güney Kazakistan'da Özbeklerin kalabalık olması sebebiyle Özbekçenin etkisinden de söz edilebilir. Bir taraftan doğuda Uygur, güneyde Kırgız, Karakalpak ve Özbeklerle komşu olunması sebebiyle Kazakçaya bu dillerden birçok kelime alınmıştır.

3. *Batı ağızı (Kişi jüz)*: Batı Kazakistan (Oral), Aktöbe, Atırav, Mañğıstaw (Aktaw) illeri ve Kızılorda'nın kuzey bölgesi (Aral Gölü'nden yukarı), Kostanay'ın batıdaki bazı ilçeleri. Sârsen Amanjolov, Kazakçanın batı ağızının, Aışın boylar (Bayulı (Aday, Beriş, Şerkeş...), Alimulı (Karakesek, Kete, Şekti...), Jetiruw (Telew, Tama, Tabın...) grubunun diline ait olduğunu düşünür. Bu boylar, Aral ve Hazar kıyılarını, Jayık ve Or nehirlerinin boylarını, Mugaljar Dağlarını mekân tutmuşlardır. Aışınlar öteden beri diğer Kazak boylarından ayrı kalmıştır. XVII. yy. başlarına kadar Nogay Ordası'nın hâkimiyetinde olmuş, Kazak jüzlerine sonradan katılmıştır. Batı ağızının şekillenmesinde Oğuzcanın ve komşu Tatar, Nogay dillerinin de etkisi olmuştur (Amanjolov, 1959, s. 169-289; Kaliyev, Sarıbayev, 1991, s. 143).

Jumat Doskarayev, Kazakçayı iki büyük ağız grubuna ayırmıştır:

1. *Güney, doğu ağız grubu*: Güney Kazakistan (Şımkent), Jambıl (Taraz), Almatı vilayeti, Taldıkorgan'ın güneybatı ilçeleri ve Kızılorda'nın güneydoğu ilçelerinde konuşulan ağızlar.

2. *Kuzey, batı ağız grubu*: Batı Kazakistan (Oral), Atırav, Aktöbe, Kostanay, Karagandı, Akmola (Nur-Sultan ve Kökşetaw), Pavlodar, Kuzey Kazakistan (Petropavl), Kızılorda vilayetinin batı ilçeleri ve Doğu Kazakistan (Semey, Öskemen) ilinde konuşulan ağızlar (Doskarayev, 1954, s. 87; Kaliyev, Sarıbayev, 1991, s. 154; Atmaca, 2016, s. 609).

Nıgmet Sawranbayev, Kazak ağızlarını /ş/ yerine /ç/ ve /d/ yerine /t/ söylenmesinden hareketle iki gruba ayırmıştır:

1) Kazakistan'ın kuzey ile batı şehirlerindeki /ş/ ve /d/ diyalekti grubu: *şıbin* “sinek”, *şıgın* “masraf”, *şiyki* “çığ”, *birinşi* “birinci”, *änşi* “şarkıcı”; *añdi-* “takip etmek”, *anda-* “kavramak”, *oñdı* “iyi”, *mañday* “alın”, *tañday* “damak”.

2) Kazakistan'ın güney ve güneydoğu şehirlerindeki /ç/ ve /j/ diyalekti grubu: *çıbin*, *çığın*, *çiyki*, *birinçi*, *änçi*; *añlı-*, *añla-*, *oñlı*, *mañlay*, *tañlay* (Sawranbayev, 1955, s. 49; Kaliyev, Sarıbayev, 1991, s. 161; Atmaca, 2016, s. 615).

Gaynetdin Musabayev, Kazakçadaki ağız özelliklerini iki gruba ayırmıştır. Bunlar: *Awıspalı Govor* “Alıntı Ağızlar” ve *Jergilikti Govor* “Yerel Ağızlar”.

1. Başka dillerden alıntı ağızlar. Kazakçaya komşu Türk dilleri ve Rusça, Çince'den alınan ve ağızlarda kullanılan unsurlar. Örneğin, Güney Kazakistan ağzının özelliklerini Özbekçe unsurlar kapsamaktadır. Batı Kazakistan'da Tatar, Nogay ve Türkmençe unsurlar fazladır.

2) Yerel ağızlar. Eski Türkçe Dönemi'nden beri Kazakçada var olan ve ağızlarda korunan unsurlardır (Musabayev, 2014, s. 260-261; Kaliyev, Sarıbayev, 1991, s. 163-164; Atmaca, 2016, s. 618).

Musabayev, edebî dilde mevcut bazı kelimelerin varyantlarını (örneğin *ri-za-ırza* “razi”, *döñgelek-dongalak* “tekerlek”, *kazir-azir* “şimdi”) ağız özelliği olarak kabul etmemiş konuşma dilinin özellikleri diye ayırmıştır (Musabayev, 2014, s. 263).

Kazakistan'da Arkaizm Çalışmaları

Kazak bilim adamları ile dilcileri eskicil unsurları farklı biçimlerde değerlendirmektedirler. Açıklamaların bazılarını verelim:

Ünlü Kazak bilim insanı Rabiya Sızdık, eskicil unsurları genel olarak *eskilikter* diye adlandırmıştır (Sızdık, 2009, 12). Sızdık'a kadar Kazak dil biliminde eskicil unsurların ortak adı yoktu; eskicil unsurlar genel olarak *könergen sözder* veya *arhaizmden* olarak adlandırılıyordu; Sızdık'ın verdiği *eskilikter* kavramı ise “eskicil unsur” anlamını tam kapsamaktadır.

Sızdık, *eskilikter* “eskicil unsurlar” kavramına: eskicil kelimeler, biçimsel eskicil unsurlar, eskicil ekler, anlamsal eskicil unsurları dâhil etmiştir (Sızdık, 2009, s. 11, 130, 161).

1. “Eskicil kelimeler”, eskiden kullanılmış ancak günümüzde kullanımdan düşmüş kelimelerdir (Eskimiş kelimeler, tarihî kelimeler, fosil kelimeler, ölü kelimeler buna dâhildir.).

2. “Biçimsel Eskicil Unsurlar”, eskicil biçimini koruyan kelimelerdir. Örneğin, Kazak edebî dilinde “buluğa ermiş kız” anlamındaki *boyjetken* yapısı, atasözlerinde *boyga jetken* olarak kullanılmaktadır; atasözlerinde korunan *boyga jetken* yapısı, “biçimsel eskicil unsur”dur. Bir başka örnek, Kazak edebî dilinde “küçük” anlamında *kişi* biçimi aktif olarak kullanılırken, *ulik bolsañ kişik bol* “ne kadar büyük olursan o kadar mütevazı ol” atasözünde *kişik* biçimi korunmuştur. Söz konusu *kişik* kelimesi, “biçimsel eskicil unsur”dur.

3. “Eskicil Ekler”, günümüz Kazak edebî dilinde kullanılmayıp atasözü, deyimlerde veya kalıplaşmış yapılarda korunan eklerdir. Örneğin, Kazakçada *-mıŝ* sıfat-fiil eki aktif değildir, ancak *jazmıŝ* “kader”, *aytılmıŝ* “söylenmiş” gibi kalıplaşmış kelimelerde korunmuştur.

4. “Anlamsal Eskicil Unsurlar”, günümüz Kazak edebî dilinde asıl anlamı unutulup anlam genişlemesine uğrayan kelimelerin, atasözü veya deyimlerde eskicil anlamında korunmuş biçimleridir. Örneğin, Kazakçada *karındaŝ* kelimesi “erkeğin kız kardeşi” anlamında kullanılmaktadır ancak *awruw astan, daw karındaŝtan* “hastalık yemekten, kavga kardeşten” atasözünde *karındaŝ* kelimesi eskicil “kardeş” anlamında korunmuştur.

Kazak bilim adamları eskicil kelimeleri (Kzk. *könergen sözder*) genel olarak iki gruba ayırmaktadırlar:

1. *Arhaizmder/könergen sözder* “eskicil kelimeler”.

2. *İstORIZMDER/tarihi sözder* “tarihî kelimeler, eskimiş kelimeler”.

Arkaizm “eskicil kelimeler”. Mahmutov, Rus bilim adamı F. Filin’in arkaizme verdiği izahı doğru kabul ederek, arkaizme şöyle bir açıklama getirmiştir:

“Arkaizm, eskiden edebî dilde kullanılıp bugün kullanımdan düşen ve yerine başka eş anlamlı kelimelerin aktifleştiği kelimelerdir (Örneğin Kazakçada “günah” anlamındaki Arapça *kinä* kelimesi yaygınlaştığından *jazık* kelimesinin kullanım alanı daralmış ve arkaik kelime olmuştur.)” (Mahmutov, 1963, s. 110).

Käken Ahanov’a göre bunlar işlek olmayan kelimelerdir: “Arkaizm, aktif kullanımdan düşmüş ve kullanım alanı daralmış kelimelerdir” (Ahanov, 1973, s. 189).

Karayev ve Aygabılov’a göre eski devirde kullanılıp şimdi yerini başka eş anlamlı kelimelere bırakan sözcüklerdir: “Her milletin âdet, gelenek, görenek, yaşam tarzı, hayatına göre farklı devirde değişen, başka kelimelere yer veren, eskimiş veya tamamen kullanımdan düşen kelimeler vardır, bunlara arkaizm denilir” (Karayev, 1993, s. 63).

“Arkaizm, kullanımdan düşmüş ve anlamı bilinmeyen eski kelimelerdir; arkaizmler, şimdi farklı, başka adı var olan şeyler veya kavramların eski adıdır; arkaizmler yeni terimlerin, eş anlamlı bir kelimenin aktifleşmesinden ortaya çıkan kelimelerdir” (Aygabılov, 2013, s. 67-69).

Janpeyisov, kelimelerin eskime aşamasıyla ilgili görüşlerini bildirmiştir:

Bir dilin söz varlığı unsurları yavaş olsa da hep değişir ve gelişir. Milletin sosyal hayatındaki gelişmeler, yenilikler, bir dilin söz varlığını etkiler. Bu sırada bazı kelimelerin kullanım çerçevesi daralır veya gelişir. Böyle olmakta birlikte kelimelerin kullanımdan çıkması aşamalı ve uzun süreli bir iştir. Eski devirlerde ortaya çıkan bazı âdetler, türlü gelenekler, günlük hayatta kullanılmış ev eşyaları ve çalışma sahasındaki eşyalar halk yaşamında bir bir azalır, kullanım alanı daralır veya tamamen yok olur. Ondan sonra bunlarla ilgili kelimeler, kavramlar, eskimiş bir nitelik kazanır (Balakayev vd., 2005, s. 70).

Kaliyev’e göre kelimenin eskicil olması için tek şart, “anlamının bilinmemesidir”: “Arkaizm, aktif kullanımdan düşen, unutulmuş ve anlamı bilinmeyen kelimelerdir.” (Kaliyev, Bolganbayev, 2006, s. 175).

Musabayev, eskicil unsurların daha çok nerede korunduğunu açıklamıştır: “Arkaizm, daha çok dinî kavramlarda, eski gelenek, örf ve âdetlerde, konargöçer hayatla ilgili kelimelerde, giyim kuşam adlarında korunur; tarihî roman ve hikâyelerde eski hayatı açıklamak için kullanılır.” (Musabayev, 2014, s. 185).

Aygabılov, eskicil kelimeleri anlamlarının anlaşılıp anlaşılmamasına göre *köne söz* “eskicil kelime” ve *könelengen söz* “eskimiş kelime, eskimeye yüz tutmuş kelime” olarak ayırmıştır. Ona göre *köne söz* “eskicil kelimelerin” anlamı anlaşılmamaktadır; anlamını anlamak için etimolojik araştırmalar yapmak gerekir. *Könelengen söz* “eskimiş kelimeler” ise anlamı anlaşılacak ancak kullanımdan düşmüş kelimelerdir (Aygabılov, 2013, s. 64).

Kaliyev ve Bolganbayev’a göre eskicil kelimeler üç türdür:

1. Tamamen unutulmuş ve tamamen kullanımdan düşmüş eskicil kelimeler: *kerekey* “dişi ayı”, *tümen* “on bin” vs.

2. Tek başına veya kök hâlinde kullanılmayan ancak belli yapının kökünde korunmuş eskicil kelimeler: *süyriktey* “narın, güzel, ince”, *alpamsaday/eñgezerdey* “kocaman”, *karşaday* “küçük”, *darday* “büyük” vs. Bu yapılarıdaki

süyrik, alpamsa, karşı ve dar kelimeleri tek başına ayrı veya kök hâlinde kullanılmaz.

3. Tek başına kullanılmayan ancak atasözü ve deyimlerde korunan eskicil kelimeler (Örneğin: *jek kördi* “nefret etti”, *ses berdi* “ses verdi” vs. deyimlerdeki *jek, ses* kelimeleri deyimler dışında tek başına kullanılmaz.) (Kaliyev, Bolganbayev, 2006, s. 176).

Mahmutov, eskicil kelimelerin başlıca özelliklerini şöyle sıralar:

1. Eskicil kelimeler, eski zamanda doğarak, tarihî devirlerde, aktif olarak kullanılmış kelimelerdir.

2. Eskicil kelimeler, tarihî devirlerde edebî dilde ve eskiden aktif olarak kullanıldıkları için, hiçbir zaman kaybolmazlar, çünkü onlar tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde ve etimoloji sözlüklerinde yaşamaktadırlar.

3. Eskicil kelimeler, yeni devirlerde tekrar edebî dile girip işlek bir kelimeye veya terime dönebilirler (TT’de *erdem, yanıt* vb. kelimeler gibi).

4. Toplumsal hayatın değişmesiyle (toplumun konargöçer hayattan yerleşik hayata geçmesi gibi) yeni kelimeler ortaya çıkar ve böylece eskicil kelimelerin sayısı artar.

5. Eskicil kelimeler, bir dilin aktif söz hazinesinden yavaş yavaş çıkarlar; bu kelimeler yerine başka eş anlamlı kelimeler aktif kullanıma geçince öteki kelimeler eskicil kelimeye değişir (Kazakçada “fakir” anlamındaki *şıgay* kelimesi yerine Farsça *kedey* kelimesinin aktif kullanıma geçmesi gibi).

6. Eskicil kelimeler, eski din, örf âdet ve gelenekleri yansıtır (Mahmutov, 1963, s. 109-123).

Mahmutov, ağızlar ile eskicil kelimeler arasındaki farkları şöyle sıralamıştır:

1. Kazakçanın ağızlarında yaşayan kelimelerin eskicil kelimelerle olan farkına gelirse; ağızlar, edebî dilden ayrı olarak sınırlı bir bölgede kullanılır. Eskicil kelimeler ise edebî dilin malzemesidir ve onlar edebî dilin malzemesi olarak her yerde kullanılabilir.

2. Ağızlar, yani belli bir bölgede günlük hayatta kullanılan halk ağzı, halk dilidir. Eskicil kelimeler ise edebî dildeki pasif (etkin olmayan) kelimelerdir.

3. Ağız özellikleri eskinin kalıntıları olduğu için bazı durumlarda eskicil olarak değerlendirilebilir; bunları eskicil ağızlar olarak değerlendirebiliriz (Mahmutov, 1963, s. 136).

Sızdık, eskicil kelimeleri anlaşılma derecesine göre üç farklı şekilde değerlendirmiştir: 1. Anlamı hiç anlaşılmayan eskicil kelimeler. 2. Deyim, ikileme veya atasözlerindeki kullanımına göre anlamını çıkartabileceğimiz eskicil

kelimeler. 3. Anlamı anlaşılır, ancak kullanım alanı oldukça dar kelimelerdir (Sızdı, 2009, s. 39).

İnceleme (Kazakça Ağızlar Sözlüğü'nde Kayıtlı Bazı Eskiçil Sözcükler)

1. Abıla- “Her tarafından kuşatarak yakalamak”.

Andardı ustawdıñ eñ kolaylı ädisi abılaw jasaw bolatın “hayvanları yakalamanın en iyi yöntemi *abılaw* (her tarafından kuşatarak yakalamak) yapmaktır” (KTAS 15).

Kazak edebî dili sözlüklerinde *abılaw* kelimesi bulunmamaktadır. Ancak Kazakça diyalektoloji sözlüğünde *abılaw* kelimesi geçmektedir. Kazak edebî dilinde bu kelime *awla-* şeklindedir. KTAS yazarları buradaki *abılaw* kelimesini eski Türkçe *abla-* ile ilgili görmüş ve Türkiye Türkçesindeki *ablatya* “balık avında kullanılan, uzunluğu 150, genişliği 4-10 kulaç olan bir ağ çeşidi” (TRS 20) kelimesiyle karşılaştırmışlardır. Ancak Türkçedeki *ablatya*'nın kökeni Rumcadır.

“Avlamak” anlamındaki fiilin eski Türkçede “-b-”li şekilde yazılmasından ağızlardaki *abıla-* fiilini eski Türkçeyle bağlamak daha mümkündür: Eski Türkçe Kuli Çor yazıtında *abla-* “avlamak”; *ab abla-* “ava çıkmak” (DTS 3). Eski Uygur Türkçesi eserlerinde *ab* “av”: *er abka barmış* (DTS 1).

2. Adak arba “Yürümeye yeni başlayan bebeği yürümeye alıştırmak için kullanılan tekerlekli araç, ayak arabası.” (KTAS 19).

Bu kelime Karakalpakistan Kazakları tarafından söylenmektedir ve edebî Kazakçada kullanım dışıdır. Kazakça konuşma dilinde *ayak arba* biçiminde söylense de Rusça *hodunki* kelimesi daha işlek olarak kullanılmaktadır.

Adak arba öbeği, çağdaş Türk lehçelerinin bazılarında kullanılmaktadır ve yaygın bir yapı değildir: Türkmen T. ağızlarında *adag arva*; Özbekçenin ağızlarında *adak arva*; Karakalpakça *adak arba*; Yakutça *atah* (ESTY I 88); Azerbaycan T. *adah* “bebeğin ilk adımları”; *adah-adah* “yavaş yavaş (çocuk adımı)”; *adah durma* “bebeğin ayağa durması” (AzRS 8).

Kazakça ağızlarında korunan *adak arba* yapısındaki *adak* kelimesinin, eski Türkçe “ayak” anlamındaki *adak* ile ilgili olduğunu düşünüyoruz.

3. Adaş “Arkadaş”.

Kazakça diyalektoloji sözlüğünde *adaş* kelimesi geçmektedir ve Çin Kazakları tarafından kullanıldığı yazılmıştır (KTAS 20). Kazakça ağızlarını araştıran bilim adamı Särsen Amanjolov, Kazakça ağızlarında *adas* şeklinin de “adaş, aynı isimden olanlar” anlamında kullanıldığını vurgulamıştır (Amanjolov, 1959, s. 353). Kazakça ağızlar sözlüğü verilerine bakacak olursak *adas* (s’li) şeklinin daha çok kullanıldığını anlarız, örneğin bu varyantı kuzey ağız-

larının tamamında ve Rusya, Moğolistan Kazakları tarafından kullanıldığı görülmektedir (KTAS 20). Kazak edebî dili sözlüğünde *adaş/adas* kelimesi bulunmamaktadır. Bu kelime Kazak edebî dilinde *dos*, *joldas* ve *attas* şeklindedir.

Kazakça ağızlarında daha çok *adas* şeklinde yaşayan, edebî dilde *attas* olan bu kelime eski Türkçede “arkadaş” anlamında da kullanılmıştır: Eski Türkçede *adaş*, *ādhas* “adaş, arkadaş, dost” (Gabain, 1998, s. 258). *Dîvânu Lugâti t-Türk*’te (DLT) *adaş* “arkadaş” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2015, s. 540).

Eski Türkçede *adaş* olarak ve “arkadaş” anlamında kullanılan kelime çağdaş Türk lehçelerinde *adaş*, *atdaş*, *attaş*, *ataş*, *atas* şeklinde ve daha çok “adaş, aynı adlara sahip” manalarında görülmektedir: Türkiye T. *adaş* “adaş” (TRS 25); Azerbaycan T. *adaş* “ay.” (AzRS 67); Özbekçe *adaş* “ay.” (URS 22); Tatarca *adaş* “ay.” (TatRS 23); Hakasçada *adas* “ay.” (HRS 17); Uygur *adaş* “arkadaş” (UygRS 12); Yakutça *atas* “arkadaş, dost, yoldaş”: *муэхэ амаc бьол* “bana arkadaş ol” (YRS 51).

Bunlardan başka Tuva T. *attaş*, Türkmen T. *atdaş*, Kırgız T. *attaş* ve Kazak T. *attas* (ESTY I 203) olarak ve “adaş” manasında kullanılmaktadır.

4. Adır “Asi at, asi aygır”.

Kazak dilinde *adır* kelimesi bulunmamaktadır. Ancak Kazakça diyalektoloji sözlüğünde *adır* kelimesi geçmektedir (KTAS 20). Bu anlamda *aygır* biçimi kullanılmaktadır. Kazakçanın batı ağzında ise eskicil biçiminde korunmuş olduğunu düşünmekteyiz.

Eski Türkçe eserlerde “d ve ɗ”li şekillerde kullanıldığı bilinmektedir: Orhon yazıtlarında *adgır* “aygır” olarak kaydedilmiştir (Tekin, 2010, s. 119). Eski Uygur Türkçesi eserlerinde *adgır* “aygır” şeklindedir (Eraslan, 2012, s. 547). DLT’de *adgır* “atın erkeği, aygır” olarak verilmiştir (Ercilasun, Akkoyunlu, 2015, s. 540). Kelime şu atasözünde de geçmiştir: *Kolan kuyugka tüşse kurbaka adgır bolur* “eşek kuyuya düşse kurbağa aygır olur” (DLT III 122).

Kelime çağdaş Türk lehçelerinin tamamına yakınında *aygır* şeklindedir, fakat bazı lehçelerde eskicil biçimi de korunmaktadır, örneğin: Sarı Uygurca *azgır* “aygır” (Malov, 1957, s. 12); Tuva T. *askır* “ay.”: *askır öör çilgi* “at sürüsü” (TuvRS 73); Hakasçada *ashır* “ay.”: *Hara ashırım kistepçe, halih çonga istilçe* “kara aygırım ses çıkarınca herkes duyar” (bilmece cevabı: *lokomotif*) (HRS 34); Sagay ağzında *ahsır* “ay.” (HRS 36); Karaçay-Malkarca *acir* “ay.” (RKBS 163); Yakutça *atur* “ay.”: *Atur ogus kuusteeh biir sitiige tutular* “öküz güçlüdür fakat onu bir ip tutar” (atasözü) (YRS 53).

5. **Aguw** “Zehirli”. **Aguwla-** “Zehirlenmek, zehirlemek”.

Kazakça sözlüklerinde *aguw* ve *aguwla-* kelimeleri bulunmamaktadır. Bu kelime Kazak Türkçesinde *uw* ve *uwla-* şeklindedir. Ancak Kazakça diyalektoloji sözlüğünde *agulaw* kelimesi geçmektedir (KTAS 18). Onun Çin Kazakları tarafından söylendiği yazılmıştır. Kazak ağzılarını araştıranlardan önde gelen bilim adamı Sârsen Amanjolov, Batı Kazakistan Atırav bölgesinde “zehirli” anlamında *aguw* biçiminin kullanıldığını not etmiştir (Amanjolov, 1959, s. 360).

Kelime Eski Türkçede *agu* “zehir”, *aguk-* “zehirlenmek” olarak geçmektedir (Gabain, 1998, s. 259). DLT’de *agu* “zehir” olarak verilmiştir (Ercilasun, Akkoyunlu, 2015, s. 571).

Çağdaş Türk lehçelerinin çoğunda eski Türkçeye yakın şekilde kullanılması dikkat çekicidir: Türkmence *avı* “zehir”: *Onun dili avudur* “onun dili zehir gibi acıdır” (TPC 19); Batı Akdeniz yörelerinin ağzında *ağ/ağu* kelimesi “zehir” demektir (Atmaca, 2019, s. 149); Azerbaycan T. *agı (agu)* “ay.”: *agı vermäk* “zehir vermek” (AzRS 5). Özbekçe *ogu* (esk.) “zehir” (URS 333); Uygurca *agu* “ay.” (YUTS 5).

İstisna olarak bazı Kıpçak dillerinde eskicil biçiminde de korunmaktadır ve çoğunlukla iki şekli de kullanılmaktadır: Nogayca *aguv* (ancak “uv” şekli işlektir) “çok acı, aşırı tuzlu; zehir”: *aguv tilli* “zehir dilli” (NRS 26); Kumuk T. *aguv* (“uv” biçimi de vardır) “zehir”: *yoldaşımnan ayrılmaklık meni yaşavumnu aguvladı* “eşimden ayrılmak benim hayatımı zehirledi” (KumRS 18); Tatarca *aguv* “ay.” *Här aguvniñ daruvı bar* “her zehrin ilacı vardır” (TatRS 21); Başkurtça “ıw” varyantı aktif olsa da *agıw* aktif değildir: *agıw* “zehir”: *agıw teşe* “zehir dişi (yılanın)”; *Asıw – agıw, ütkirhän – darıw* (atasözü) (BTH I 26); Kırım Tatar T. *aguw* “acı” (KTRS 318).

Kelimenin Yakutçada *aba* şeklinde yaşaması dikkat çekicidir: Yakutçada *aba* (esk.) “zehir”: *abanan sühürbüt* “zehirden ölmüş” (YRS 27).

Kıpçak lehçelerinde uzun ünlülü şekli işlektir, örneğin Kumuk, Karacay-Malkar, Nogay, Karakalpak ve Kazakçada “uw/uv”dur. Tuva ile Hakasçada “oo” şeklindedir (ESTY I 67).

6. **Aka** “Ağabey”.

Balam akañniñ atın alıp kel “oğlum ağabeyinin atını getir”.

Aka, üyge kirip jatıñız “ağabey buyrun eve girip dinlenin”.

Aka, sizdiñ bul söziñizdiñ janı bar eken “ağabey sizin bu sözünüzün özü var” (KTAS 34).

Kazak dilinin izahlı sözlüğünde *aka* biçimi verilmemiştir.

Kazakçada “ağabey” anlamında *aga* biçimi kullanılmaktadır, çünkü eski Türkçede aslı “k” ile olan kelime ilk hecedeki ünlü uzunluğundan dolayı Kazakçada “g”ye dönüşmüştür. Ağızlarda ise *aga* kelimesinin eskicil varyantı olan *aka* biçimi kullanılmıştır.

Bu kelime tarihî Türk lehçelerinde *eke* biçiminde ve “abla” anlamında görülmektedir: Orhon yazıtlarında *eke* “abla” (KT.K.9). Eski Uygur Türkçesi eserlerinde *aka/eke* “abla” (EUTS 9, 70). DLT’de *eke* “abla; büyük kızkardeş” (DLT 56/42, 57/44).

Çağdaş Türk lehçelerinde çoğunlukla *aka* varyantında ve “ağabey ve baba (fakat “abla” anlamında değil)” anlamında kullanılmaktadır: Türkiye Türkçesi ağızlarında *aka/akka* “baba; ağabey, büyük kardeş; kabadayı” (DS I 135-136); Türkmencenin ağızlarında *akka/akga* “baba; ağabey” (ESTY I 121). Uygurcada *aka* “ağabey” (YUTS 4); Özbekçede *aka/akä* “âtâ-ânâdân tugilgân kättä ugil; uzidän kättä er kişigä mürâcâätdä yeki ungä hurmât yuzäsüdän işlätilädi” (UTİL 35). Kırgızcada *ake/eke* “baba; ata; amca; (çokça “ke” şeklinde olmak üzere) yaşça büyük olanlara karşı saygı ifadesi için kullanılan söz: *atake* “babacık”; *eneke* “annecik” gibi (KS 12, 323); Karakalpakça *äke* “baba” (KkRS 71); Tatarcanın ağızlarında *äkä/eke* “ağabey” (TatDS I 250); Başkurtçada *eke/äkä* “baba; ağabey” (BTS 139); Karaçayca *akka* “dede” (KBRS 41). Sarı Uygurca *aka* “ağabey” (Malov, 1957, s. 13); Altaycada *aka* “ağabey; dedenin kardeşi; büyüklere (erkeklerle) saygı ifadesi” (ORS 15); Tuvaca *akı/akıy* “ağabey; büyüklere saygı ifadesi” (TuvRS 51). Çuvaşça *akka/akay/aka/ekki* “abla” (Fedotov, 1996, s. 31, 476).

7. Andak “Öyle”. *Andak* kelimesi Kızılorda ve Almatı bölgesinde *andak-mundak* ikilemesinde kullanılmaktadır:

Andak-mundak şaruwalarım bolıp, kalaga bara jatırmin “şöyle böyle işlerim çıkıp şehire gidiyorum” (KTAS 60).

Kazak edebî dili sözlüğünde *andak* kelimesi bulunmamaktadır. Bu kelime Kazakçada *onday*, *anday* şeklindedir. Ancak Kazakça diyalektoloji sözlüğünde *andak* kelimesi ikileme içinde geçmektedir.

Eski Türkçede *andag* şeklindedir (Gabain, 1998, s. 258). DLT’de *andag* “öyle, onun gibi, böyle” anlamındadır (Ercilasun, Akkoyunlu, 2015, s. 551).

Çağdaş Türk lehçelerinden Karlukça ve Sibiryâ dillerinde eski Türkçedeki biçimiyle korunmaktadır: Özbekçe *andak* (Çağ.) “az, az miktarda, azıcık”; *undok/unday* “öyle, böyle” (URS 18; 511); Uygurca *andak* “öyle”: *andak bolsa* “öyle olsa”; *undak* “ay.” (YUTS 13; 437). Tuva T. *ındıg* “böyle; öyle; tabi ki”: *ındıg nom bar*: “böyle kitap var”; *ындыг болза-даа* “öyle olsa bile”

(TuvRS 597). Hakasça *andag* “öyle, şöyle”: *andag polzın* “öyle olsun”; *andag-mundag* “şöyle böyle” (HRS 26).

Diğer lehçelerde söz sonunda “y”li biçimiyle kullanılmaktadır, örneğin Kırgız, Karakalpak, Kazak, Kırım Tatar dillerinde *anday*, *onday*; Tatarca *andıy*; Kumukça *olay* (ESTY I 149) şekillerindedir.

8. Aran “At ahırı”.

Ezilip jürgen halıktı aydap tıktı arañga “baskıda bulunan halkı at ahırına soktu” (KTAS 67).

Kazak Türkçesi sözlüklerinde *aran* kelimesi bulunmamaktadır. Bu kelime edebî dilde *at qora* şeklindedir. Ancak Kazakça diyalektoloji sözlüğünde *aran* kelimesi geçmektedir. Kelimenin Batı Kazakistan Aktöbe ilinde söylendiği yazılmıştır.

Aran kelimesi tarihî Türk lehçelerinden ilk DLT’de kullanılmıştır: *aran* “tavla (at için)” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2015, s. 554).

Aran kelimesi bu anlamda Kıpçak lehçelerinde görülmektedir: Nogaycada *aran* “at ahır” (NRS 45); Kumukça *aran* “at ahır, tavla”; *kolhoznu at ahırı* “köyün ortak at ahır” (KumRS 30); Karaçay-Malkarcada *aran* “bozkır, kır” (KBRS 71). Tatarca *aran* “at ahır, tavla; bir ata özgü yer”: *atni aranga apkalı kiräk*; *aran malı* “tavla hayvanı” (TatRS 48); Başkurtça *aran* “hayvan ahır; ahırdaki özel yer; ahır odası”; *aran awız, awzı aranday, arandau asıw* “obur” (BTH I 70); Kırım Tatarcasında *aran* “at ahır” (Radlov I 251); Karayca *aran* “ay.” (KRPS 73).

9. Arık “Temiz”.

Kazak edebî dili sözlüğünde *arık* kelimesi bulunmamaktadır. Bu anlamda Kazakçada alıntı kelime *taza* kullanılmaktadır. Ancak diyalektoloji sözlüğünde *arık* kelimesi geçmektedir (KTAS 71). Edebî dilde *aruw* biçimi ise “güzel kız” anlamındadır. Bu anlam da “saf, temiz” anlamından gelmiştir diye düşünmekteyiz. Kazakçada *aruwlap koydı* “ölen kişiyi gelenek ve göreneklere göre gömdü (yani temizleyip)” (FS 64) deyiminde ise temizlemek anlamındadır.

Tarihî Türk lehçelerine bakıldığında onun orta yüzyıla kadar *arığ* şeklinde kullanıldığını fark ederiz, Kıpçak ve Eski Anadolu Türkçesinde söz sonundaki “g” erimiş, Çağataycada ise “k” sesine değişmiştir: Orhon yazıtlarında *arığ* “temiz” (Aydın, 2014, s. 161); Eski Uygur Türkçesi eserlerinden *Maytrisi-mit*’te *arığ* “temiz” (Maitri.12-14...). DLT’de *arığ* “temiz” (DLT 10/5...).

Çağdaş Türk lehçelerinde eskicil *arığ* ve *arık* olan biçimlerinde bazı lehçelerde (daha çok Sibirya Türk dillerinde) korunmaktadır, örneğin: Başkurtça *aruk* “safça, temizce” (BTS 40). Uygurca *érik* “temiz, pak; masum, suçsuz, günahsız” (YUTS 126). Tuva T. *arığ* “titiz, düzenli, dikkatli, temiz” (TuvRS

71); Hakasça *arıg* “temiz, arı; parlak, aydın” (HRS 32); Sarı Uygurca *arıg* “iyi, hoş; temiz” (Malov, 1957, s. 17).

Moğolca *arig* “arı, saf, temiz, berrak” (MTS 84).

10. Aşkış “Anahtar”.

Esiktiñ aşkıñın jogaltıp alma “kapının anahtarını kaybetme”.

Esiktiñ kulpınıñ aşkıñı jogarıda iluwli tur “kapı anahtarı yukarıda asılıdır”.

Men ustaga barıp aşkıñ jasatıp äkeldim “ben ustaya gidip anahtar yaptır-
dım” (KTAS 89).

Kazak edebî dili sözlüğünde *aşkış* kelimesi bulunmamaktadır. Ancak di-
yalektoloji sözlüğünde *aşkış* kelimesi geçmektedir. Onun Batı Kazakistan ağ-
zında söylendiği bilinmektedir. Bu anlamda edebî dilde Arapça alıntı kelime
kilt (kilit) etkindir.

Bu kelime eski Uygur Türkçesi eserlerinde *açkaç* “anahtar” şeklindedir
(Eraslan, 2012, s. 548).

Çağdaş Türk lehçelerinde Arapça kökenli *kilit* kelimesi işlek olsa da *açkıç*
kelimesi daha çok Kıpçak lehçeleri ve ağızlarında korunmaktadır: Kırgız ağız-
larında *açkıç* “anahtar; kilit” (KirgRS I 82); Tatarca *açkıç* “anahtar” (TatRS
61); Başkurtçada *askıs* “ay.”: *Makal – söz askısı* “atasözü, sözün anahtarıdır”
(BTH I 81) Karakalpak T. *aşkış* “ay.” (ESTY I 210); Karaçay-Malkarca *açhiç*
“ay.” (RKBS 226); Özbekçe ağızlarda *oçkiç* “ay.” (URS 326).

Oğuz lehçeleri ve ağızlarında *açar* şeklinde görülmektedir: Türkiye Türk-
çesinde *açar* “anahtar” (TurRS 22) (*anahtar* kelimesi kadar işlek değildir);
Türkiye T. ağızl. *açgı, açkı, açkıç, açkır, açkı, açku* (DS I 54); Azerbaycan T.
açar “ay.” (AzRS 25); Türkmençe *açar* “ay.” (TRS 58).

11. Bakır “Bozuk para, bakırdan kuruş para”:

Baqırıñ bar ma? (Almatı, Jambıl) “bozuk paran var mı?” (KTAS 122).

Kazak edebî dilinde *bakır* kelimesi bulunmamaktadır. Ancak diyalektoloji
sözlüğünde *bakır* kelimesi geçmektedir. Kazakça ağızlarında bu kelime “kova;
teneke; kepçe; tencere” anlamlarında ve farklı bölgelerde kullanılmaktadır.

Bakır 1. (Kostanay.; Kızılorda; Jambıl, Semey) «kova»; 2. (Almatı) «te-
neke»; 3. (Atıraw, Mañıstaw; Semey; Moğolistan) «kepçe»; 4. (Kökşetaw)
«büyük tencere». Ayrıca bu kelimeden türeyen yani Türkçe *bakır* adından -aç
küçültme ekiyle yapılmış (TT bakraç) (Eren, 1999, s. 34) *bakıraş* şekli de
“kepçe” manasında söylenmektedir. Abjan Kurişjanov, “Kazan yanında yar-
dımçı eden delikanlı, eleman” anlamındaki *bakırşı bala* öbeğinin de eskiden
kullanıldığını vurgulamıştır (Kurişjanov, 1970, s. 91).

Yukarıda dediğimiz gibi *bakır* kelimesi, Kazakça ağızlarında eskicil “bozuk para, bakır kuruş” anlamında da korunmuştur.

Kelime, tarihî Türk lehçelerinden eski Uygur Dönemi’nden beri vardır ve eski Türkçede “para birimi” olarak kullanılmıştır: Eski Uygur Türkçesi eserlerinde *bakır* “bakırdan para; ölçü birimi; para birimi” (DTS 82). DLT’de *bakır* “Çin’de kullanılan para” olarak verilmiştir (Ercilasun, Akkoyunlu, 2015, s. 571). “Bakır” anlamında da şu atasözünde geçmektedir: *Bar bakır, yok altın* “bulunan, var olan bakır, bulunamayan, nâdir olan altındır” (DTS 82).

Orta yüzyıldan itibaren kelime artık “bakır” anlamında kullanılmaya başlamıştır, örneğin tarihî Kıpçak ve Memluk Kıpçak eserlerinde “bakır” (Kurışjanov, 1970, s. 91) anlamındadır.

Çağdaş Türk lehçelerinde ise daha çok “bakır” anlamında yaygındır. Sibirya Türk lehçeleri dışında kullanılmaktadır. Türkiye T. *bakır* “bakır” (TurRS 91); TT ağızl. *bokı* (DS II 493); Gagauz T. *bakır* “bakır kova; kova; bakır” (GRMS 70); Türkmençe *bakır* (esk.) “bakır” (TRS 69); Azerbaycan T. *pahır* “bakır pası” (AzRS 243). Özbekçe (esk.) *bakır* “kırmızı bakır” (URS 43); Özbekçe ağızlarda *pakır* “kova” (URS 340); Uygurca *pakır* “ay.” (YUTS 313). Kırgızca *bakır* “bakır; kova” (KirgRS I 102); Nogay T. *bakır* “bakır”: *bakır kazan* (NRS 67); Karakalpakçada *bakır* “ay.” (KkRS 81); Tatarca *bakır* “ay.”: *Bakırdan kömeş çıkmaz, bakırınıp eş çıkmaz* “bakırdan gümüş çıkmaz, bağırarak iş olmaz” (TatRS 74); Başkurtça *bakır* “ay.”: *Bakırzı küpme yışan da altın bulmas* “bakır ne kadar işlesen de altın olmaz” (BTH I 110); Karaçay-Malkarca *bagır* “ay.” (RKBS 267); Kumukça *bagır* “ay.” (KumRS 40); Kırım Tatarcasında *bakır* “ay.” (KTRS 344); Karaim T. *bakır/bagır* “bakır, tunç” (KRPS 96, 100). Sarı Uygurca *pakır* “bakır”; krş.: *pagaça* “süt kovası” (Malov, 1957, s. 85-86). Çuvaş dilinde *pahar* “ay.” (ÇuvRS 278).

Sibirya Türk lehçelerinde *bakır* kelimesi bulunmaz ancak türemiş biçimleri mevcuttur. Örneğin, Altaycada *bakras* “bakraç, küçük tencere” (AltRS 100); Teleüt ağızında *pakras* “ay.” (Radlov, IV, s. 1130). Bununla birlikte Yakutçadaki *bagarah* “süt veya su kaynatmaya yararlı kepeç şeklindeki tencere” (YRS 58) varyantı bununla ilgili olmalıdır.

Türk lehçelerinde eskicil “bozuk para, bakır para, kuruş” anlamları da korunmaktadır: Türkiye Türkçesinde bakır akçe/bakır para (TurRS 91); Türkmen T. ağızl. *pakır* “bozuk para, kuruş” (TDED 227); Kırgızca *bakır* “kuruş, bozuk para”: *tiyin-bakır* “kuruş para” (KirgRS I 102); Karakalpakça *bakır tiyin* “bakır kuruş, bakır para” (KkRS 81); Başkurtça *bakır* “bakırdan yapılan kuruş para” (BTH I 110); Karaçay-Malkarcada *bagır açka* “bakır para” (RKBS 267); Kırım Tatarcasında *cez-bakır akça* “bakır para” (KTRS 344);

Özbekçe ağızlarda *pakir* “kuruş para” (URS 340); Çuvaş T. *pahar ukça* “bakır para” (ÇuvRS 278).

Räsänen kelimeyi Farsça *bahır* ile ilgili görür (Räsänen, 1969, s. 58b). Ramstedt Kalmukçadaki *bekir* “küçük tencere” biçimini Türkçeden alıntı olarak değerlendirir (Ramstedt, 1935, s. 38).

Bakır kelimesinin Osmalıcadan Bulgarcaya *baker* “bakır”, *bakraç* “bakraç”; Sırpçaya *bakar* “bakır”, *bakra* “bakraç” ve Arnavutçaya *baker* “bakır”, *pagraç* “bakraç” (ESTY II 46) olarak girdiğini görmekteyiz.

Kelimenin etimolojisiyle ilgili Sevortyan sözlüğünde *bak-/bağ-* fiil köküne “-ır+” fiilden isim türetme ekinin eklenmesiyle yapıldığı görüşünü ileri sürer. Kanıt olarak Malkarcadaki *bak-* “maden işletmek” fiilinin kullanımını vermektedir (ESTY II 46).

12. Berkit- “Sıkıca tutturmak; sağlamlaştırmak, güçlendirmek; sıkı bağlamak.” (KTAS 141).

Edebî dilde *bekit-* olarak kullanılan fiil, Batı Kazakistan ağzında *berkit-* olarak eskicil biçimde kullanılmaktadır.

Berkit- kelimesi tarihi Türk lehçelerinden ilk Karahanlı devrinde kullanılmıştır: DLT’de *berkit-* “sağlamlaştırmak” (DLT 433/339).

Çağdaş Türk lehçelerinde *bekit-* ve *berkit-* olarak iki varyantı vardır. *Berkit-* ise Oğuzca ve bazı Kıpçak lehçelerinde (Kıpçakçada *bekit-* yaygındır) söylenmektedir: Azerbaycan T. *bärkitmāk* “berkitmek, kapatmak, bağlamak” (AzRS 48); Türkiye T. *berkitmek* “sağlamlaştırmak, pekiştirmek; sıkıca bağlamak” (TKS 76). Nogay T. *berkit-* “sağlamlaştırmak” (NRS 78); Tatarca *berkit-* “ay.” (TatRS 97); Başkurtçada *berkit-* “sıkı, berk bağlamak” (BTS 76).

13. Dagar “Buğday kabı, tahıl çuvalı” (KTAS 179). *Dagar* kelimesi Kazakistan’ın güney ve doğusunda kullanılmaktadır. Edebî dilde bu anlamda *kap*, *dorba*, *kanar* sözcükleri bilinmektedir.

Kelime, *tagar* şeklinde Eski Uygur Türkçesi Dönemi’nden beri vardır: Eski Uygurca *tagar* «kap, torba» (EUTS 219). DLT’de *tagar* “tahıl kabı, içrisine buğday veya başka şeyler konulan çuval” (DLT 128/113).

Çağdaş Türk lehçelerinde kelime yaygın olmayıp ancak Oğuz ve Sibirya Türk lehçelerinde yaygındır: Kırgızca *taar* “kap; kap bezi” (KırgRS II 186). Uygur T. *tagar* “büyük kap” (YUTS 384). Türkiye T. *dağarçık* “meşin ya da dokuma, çoban ya da avcı torbası” (TKS 135); Türkiye Türkçesi ağızlarında *tagar* “kap, torba” (DS 4732); Azerbaycan T. *dakar* “koyun veya keçi derisinden yapılmış kap, çuval” (AZDL 111). Sarı Uygurca *tagar* “çuval” (Malov, 1957, s. 109); Altayca *taar* “ay.” (RusAS 296); Tuva T. *taar* “kurumuş süt

ürünlerini saklamaya uygun dorba” (TuvRS 401); Hakas *taar* “örtü, hafif yaz giyimi” (HRS 211).

14. İnan- “İnanmak” (KTAS 295). Kazakça ağızlar sözlüğünde *inanuw* kelimesinin Kazakistan’ın Kostanay bölgesinde korunduğu yazılmıştır. Kazak edebî dilinde bu anlamda *sen-*, *nan-*, *ilan-* şekilleri bilinmektedir.

İnan- biçimi ise eskicildir ve eski Türkçede bu şekilde vardır: Eski Uygur Türkçesi eserlerinde *inan-* “inanmak” (DTS 218). DLT’de *inan-* “ay.” (DLT 111/100). *Kutadgu Bilig*’de (KB) *inan işan-* (ikileme) “ay.” (DTS 218).

İnan- fiili çağdaş Türk lehçelerinden Oğuzcada yaygındır: Gagauz T. *inanma* “inanmak” (GRMS 203); Türkiye T. *inanmak* “ay.” (TKS 283); Türkmen T. *inanmak* “ay.”: *Goynu gurda inanmak* (deyim) “Koyunu kurda emanet etmek (gibi) (TRS 770); Azerbaycan T. *inanmag* “ay.” (AzRS 147).

Özbek T. *inonmok* “ay.” (URS 183).

Kıpçak lehçelerinden Oğuzcaya yakın veya Oğuzcanın etkisinin olduğu dillerde kullanılmaktadır: Kumukça *inanmak* (KumRS 130); Karaçay-Malkarca *ınanmak* (KMTS 232); Karayca *inanmak* (KRPS 201); Kırım Tatarcasında *inanmak* (KTRS 387); Nogayca *inanuw* (NRS 426); Tatar T. *inanuw* (TatRS 272); Kırgızca *inan-* (işlek değil) (KirgRS I 432).

Tuva T. *inanır-* “inanmak, umut etmek” (TuvRS 596).

Çuvaş T. *enen-* “inanmak” (ÇuvRS 97).

15. Jarın “Seneye, gelecek yıl”. Özellikle Oğuzcada “yarın” anlamında kullanılan kelime Kazakça ağızlarında “gelecek yıl” anlamına değişmiştir: *Koylar biyil onşa semirmeydi, onñ esesine jarın semirer* “koyunlar bu sene semirmez, üstelik seneye semirir”; *keşe ketken Kârim jarın keledi* “dün giden Kerim, artık seneye gelecek”; *amandık bolsa jarın tağı uşirasamız goy* “nasipse seneye yine görüşürüz” (KTAS 242).

Bu kelime Batı Kazakistan Kazaklarına özgüdür, özellikle Aktöbe ilinde sık kullanılmaktadır. Edebî dilde bu sözcük kullanılmaz, onun yerine *keler jil* veya *kelesi jılı* yapısı işlektir.

Eski Türkçede “sabah ve yarın” anlamlarında kullanılmaktadır: Eski Uygur Türkçesi eserlerinde *jarın* “sabah, sabahleyin” (DTS 241); *jarun* “şafak, seher, erken sabah”: *jarun yarutukta* “erken sabah, şafak vaktinde”; *jarun tañ* “ay.” (DTS 244). KB’de *jarın* “yarın”: *Bu kün munda erse jarın anda* “(mutluluk) bugün burada, yarın orada” (DTS 241).

Çağdaş Türk lehçelerinde kelime pek yaygın değildir. Bazı dillerin ağızlarında Batı Kazakistan ağızlarındaki gibi “seneye” anlamlarında korunmaktadır. Oğuzcada (Türkiye T. ve Gagauz T.) “yarın” anlamında işlek olan

(Türkmen ve Azerbaycan lehçeleri sözlüklerinde de rastlanmaz) kelimenin Yakutçada da aynı anlamda yaşaması dikkat çekicidir. Karay ve Kırım Tatarcasında kelimenin “yarın” anlamını Oğuzca unsur olarak da değerlendirmek mümkündür: Gagavuzca *yaarin* “yarın”: *yaarina bırakma* “yarına bırakmak” (GRMS 207); Türkiye Türkçesinde *yarın* “ay.” (TurRS 914).

Özbek ağızlarında *yarın* “seneye, gelecek yıl” (UHŞL 127).

Karayca *yarın* “yarın” (KRPS 236); Kırım Tatarcası *yarın* “ay.” (KTRS 86); Karakalpakça *jarın* “seneye”; *jarıngı* “ay.” (KkRS 233); Başkurtça ağızlarında *yarın* “ay.” (BHH I 83); Tatarca (Kazan T.) “gelecek sene” (Radlov, III, s. 123; 340); *yarındası kön* “bir sonraki gün” (Budagov, II, s. 327).

Sarı Uygurca *yarın* “seneye, gelecek sene” (Malov, 1957, s. 37).

Yakutça *sarsın* “yarın” (YRS 317).

Moğol dillerinin etimoloji sözlüğü (*Etimologiçeskiy slovar' Mongol'skih yazıkov*) yazarları *yarın* kelimesini Moğolca “güneş” anlamındaki *naran/narin* ile karşılaştırmaktadır: Halka, Dagay *nar*, Buryat *naran*, Kalmuk *narn*, Manguor *nara* “güneş”; Macarca *nyar*, Korece *yorım* “yaz” = Eski Türkçe *yarın* “sabah”; Yakutça *sarsın* “yarın” (ESMY II 189).

Poppe, Türkçe *yarın* kelimesini Moğolca *daraga* “sonra, sonraki” biçimiyle birleştirmiştir (ESTY IV 148).

Moğol dillerinin etimoloji sözlüğü yazarları (Sanjeev, vd.) Moğolca *daragan* ile Türkçe *yarın* kelimelerini birleştirmenin zor olduğunu söylemişlerdir: “Moğolca *daragan*, Halka ve Buryatça *daraa* ‘sonra’; Kalmukça *daran* ‘sonuç; sıra, dizi’; Evenki dilinde *daran* ‘yanında, yakın yerde, yan tarafta’. Bunları eski Türkçe *yarın* (Moğolca *naran*) ile bağlamak pek olası değil.” (ESMY I 172).

Vámbéry, Radlov, Räsänen, Clauson, Atalay Türkçe *yarın* (Yakutça *sarsın*) kelimesini “parlamak” anlamındaki *yar-/yarı-/yaru-* fiiline bağlamışlardır. Severtyan, bu görüşe ek ve delil olarak türetilme bakımından benzer olan Kazakçadaki *jarkın* “parlak” örneğini de vermiştir (ESTY IV 148).

16. Kapı “Kapi”.

Kapını aşır koyşı, üyge samal kirsin “kapıyı açar mısın, eve hava girsin artık” (KTAS 386). *Bakış-ay, bota kirgensin, ana kapını jawıp kel* “Ey Bakış! Deve yavrusu girdikten sonra o kapıyı kapatıp gel.” (KTAS 386).

Kazakça ağızlar sözlüğünde bu kelimenin Kızılorda, Aral bölgesinde bulunduğu (KTAS 386) söylenmiştir. Diyalektolog bilim adamı Särsen Amanjolov, Kızılorda ilinin Aral yöresinde *kapu* (kapısı) şeklinin de söylendiğini (Amanjolov, 1959, s. 427) vurgulamıştır.

Kazak edebî dilinde *kapı* kelimesi bulunmamaktadır. Bu anlamda *esik* sözcüğü kullanılmaktadır. Ancak kazakça ağızlar sözlüğünde *kapı* kelimesi geçmektedir. Bundan başka Kazak edebî dilinde *kapı* kelimesinden türeyen (ESTY V 275) “büyük kapı, evin dış kapısı” anlamında *kakpa* (Genel Türkçe *kapka/kapga*, Kazakçada metatezleşme söz konusudur) biçimi de vardır.

Eski Türkçede *kapı*, yaygın kelimelerden biridir: Orhon yazıtlarında *kapıg* “kapı” (Tekin, 2010, s. 147). Eski Uygur Türkçesi eserlerinde *kapıg* “kapı” şeklindedir (Eraslan, 2012, s. 576). DLT’de *kapug* “kapı” (Ercilasun, Akkoynlu, 2015, s. 684). Şu atasözünde de geçer: *Tamu kapuğın açar tabar* (DLT III 234) “cehennemin kapısını açan maldır”.

Çağdaş Türk lehçelerinden özellikle Oğuzcaya özgü bir kelimedir: Türkiye T. *kapı* “kapı” (TurRS 509); Azerbaycan T. *gapı* “ay.” (AzRS 73); Gagauz T. *kapu* “ay.” (GRMS 246); Türkmençe *gapı* “ay.”: *Ak öyümiñ gapısam yok, ışam yok* “ak evimin kapısı yok, penceresi de yok” (bilmece cevabı: yumurta) (TRS 154).

Karlukçanın ağızlarında görülmektedir. Örneğin, Özbekçenin ağızlarında *kapı* “kapı” (UHŞL 156); Uygurcanın ağızlarında *kapık/kobuk/kovuk* “ay.” (Malov, 1954, s. 158-160).

Kıpçak lehçelerinden Oğuzca unsuru fazla olan dillerde kullanılmaktadır, özellikle Kumukça ve Karaycada eski Anadolu Türkçesindeki gibi *kapu* biçiminde korunması dikkat çekicidir: Kumukça *kapu* “ay.” (KumRS 167); Karayca *kapu* “ay.”: *kapu kapu dilen-* “kapı kapı dolaşmak” (KRPS 362); Kırım Tatarcasında *kapı* “ay.” (KTRS 420).

Kıpçak lehçelerinden Oğuzcaya daha uzak dillerde de vardır ancak *eşik* biçimi kadar işlek değildir: Nogay T. *kapı* “dış kapı; müstakil evin büyük dış kapısı; (esk.) ev kapısı (ev kapısı anlamında *esik* kelimesi işlektir)” (NRS 147); Karakalpakça *kapı* “kapı (fakat *esik* kelimesi aktiftir)” (KkRS 374).

Bu kelime, Tatarcada ise ağızlarda korunmakta ve eskicil kelimedir: *kapı* “müstakil evin dış kapısı; büyük kapı”:

Estäl eslämindä katı bal,

Kap disägiz dä kapmamın.

Kapıdan çıgıp kitkändä,

Kat’ disägiz de kat’mamın “masa üstünde katı bal, tat deseniz de tatmam, kapıdan çıkıp gittiğimde (kal?) deseniz de (kalmam?)” (BDSTY 274).

Tatarca-Rusça sözlükte *kapu* biçimine eskicil ve Çağatayca unsur şeklinde not düşülmüştür: *kapu* (esk., çağ.) “kapı”: *kük kapısı açılıw* “gökyüzü kapısı açılmak”; *kapuçı* “kapıcı” (TatRS 367); Tatarca ağızlar sözlüğünde ise “pen-

cere kapısı” anlamı verilmiştir: *kapu* “pencere kapısı”: *Täräzämneñ kapusına moñlı koş kilep kungan* “penceremin kapısına zavallı kuş konmuştu” (BDSTY 274).

Başkurtça izahlı sözlükte de *kapı* kelimesine eskicil notu düşülmüştür: *kapı* (esk.) “evin büyük giriş kapısı, araba kapısı”: *kük kapıhu açıl-* “gökyüzü kapısı açılmak” (BTH I 635).

17. Kat “Kat”: *Bir katı tas, bir katı toprak bolıp otıradı* “bir katı taş, bir katı toprak olur” (KTAS 401).

Kazak edebî dili sözlüğünde *kat* kelimesi bulunmamaktadır. Bu kelime Kazakçada *kabat* şeklindedir. Ancak diyalektoloji sözlüğünde *kat* kelimesi geçmektedir. Bunun özellikle Kızılorda, Aral bölgesinde kullanıldığı bilinmektedir. Kazakçada bununla birlikte *jeti kat kök* “yedi kat gökyüzü”, *jeti kat jer* “yedi kat yer” gibi bazı kalıplaşmış yapılar da korunmuştur.

Kat-kabat “sattır sattır; birbirlerine yakın; üst üste, tabakalarla” ikilemesi de mevcuttur.

Kazakça ağızlarında *kat* kelimesinden türeyen biçimler de vardır, örneğin *kattaw* kelimesi “zırh içinden giyilen kat kat kumaşlı giyim” anlamındadır. *Kattama* ise “katmer” (KTAS 402) anlamındaki kelimedir. Bununla birlikte *uşkat/üşkat* “üç kat yapraklı ağaç adı, dağlarda yetişen, kabuğu katlı yabani ağaç türü” (KTAS 703, 712) biçimi vardır.

Kat şekli eski Uygurca devrinden beri kullanılmaktadır: eski Uygur Türkçesi eserlerinde *kat* “kat”: *kat kat* “birkaç defa” (DTS 432). DLT’de *kat* “kat, tabaka” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2018, s. 692).

Çağdaş Türk lehçelerinde yaygın kullanılmaktadır, özellikle Oğuzcada işlektir, Kıpçakça ve Karlukçada *kabat* kelimesi kadar işlek değildir: Türkiye T. *kat* “kat” (TurRS 520); Azerbaycan T. *gat* “ay.” (AzRS 75); Gagavuzca *kat* “ay.” (GRMS 254); Türkmence *gat* “ay.”: *gövnünde gat galmak* “darılmak” (TRS 163). Özbekçe *kat* (*kavat* biçimi daha aktiftir) “kat” (URS 661); Uygurca *kat* (işlek değil) “ay.” (YUTS 225). Kırgızca (daha çok deyimlerde) *kat* “kat”: *Jer kulağı jeti kat* “Yer kulağı yedi kat”; Kırgızca ağızlarda *eki kat* (Kazakçada *eki kabat*) “hamile” (KirGRS I 358); Tatarca *kat* (*kat* şekli aktif, *kabat* ise aktif değil) “kat”: *jirniñ öske katı* “yerin üst katı” (TatRS 386); Kumukçada *kat* “ay.” (KumRS 173); Karaim T. *kat* “ay.” (KRPS 296). Sarı Uygurca *kat* “kat” (Malov, 1957, s. 54); Altayca *kat* “ay.” (RusAS 701); Tuvaca *ka t* “ay.” (TuvRS 233); Hakasçada *hat/hadıl* “ay.” (HRS 280). Çuvaş T. *hat* “kat” (ÇuvRS 563); Yakutça *hat* “tekrar”; *hat* “hamile” (YRS 488).

18. Koşna “Komşu”. Kelime Güney Kazakistan ağızlarında özellikle Kızılorda, Almatı ve Jambıl’ın bazı ilçelerinde kullanılmaktadır: *Burın osı mek-*

tepte istep, menimen koşna edi “eskiden bu okulda benimle beraber çalıştı ve komşum idi”. *Bizdiñ koşnamız jaksı kisi* “bizim komşumuz güzel insan” (KTAS 429).

Koşna veya *koşni*, Türk dillerinde yaygın *konşu* kelimesinin metatezleşmiş şekli olabilir. ESTY’de *koşna*’nın *koşun-* “eklenmek” fiili ile de ilgili olabileceği söylenmiştir (ESTY VI 65). *Koşni* biçimi Karahanlı ve Çağatayca dönemleri eserlerinde vardır, çağdaş Türk lehçelerinden Özbekçe, Uygurca ve Kırgızcada işlektir.

DLT’de *koşni* “komşu”: *Böri koşnısın yimes* “Kurt, komşuluğuna hürmetten komşusunu yemez” (DLT 542/443); *koşni konum* “yakın olanlar, aşiret” (DLT 70/56); KB’de *koşni* “ay.” (KB 140...). *Mukaddimetü'l-Edeb*, Moğolca-Çağatayca sözlüğünde *koşni* “komşu” (Poppe 1938: 406); Senglâh’ta *koşni* (Seng.288v/13).

Uygurcada *xoşna* “komşu”; *xolum-xoşnılar* “komşular” (YUTS 167); Özbekçede *kâşni* “ay.”; *koni-koşni* “ay.” (URS 638); Lobnor dilinde *koştu* “ay.”; *koçu*: *kolun-koçu* “komşular” (ESTY VI 65). Kırgızca *koşuna* “komşu”: *koşuna uluttar* “komşu milletler”; *koşunalık* “komşuluk, komşuluk bağlar” (KirgRS I 412).

Kazakça ağızlarda *koşna*’nın “ş”li biçimde yaşaması (Kazakça bir “s” dilidir ve buna göre *kosna* olmalıydı) ve Uygur, Özbek, Kırgız köylerine yakın sınırdaki ilçelerde kullanılması bu kelimenin komşu Türk dillerinden alıntı olabileceği fikrimizi desteklemektedir.

Kazakça edebî dilde “komşu” anlamında *körşi* kelimesi aktiftir. Doğu Kazakistan ağızlarında ise *körşi* “aynı köyden olanlar” (KTAS 343) anlamında kullanılmaktadır. Kazakça bir “s” dili ise bu kelimenin *körsi* olarak kullanılması gerekirdi ancak Kazakçada Tatarcadaki gibi “ş”li biçimdedir. “Ş” şeklinde kullanılması ve Kazakçaya en yakın dillerde (Karakalpak, Nogay, Kırgız) bu kelimenin kullanılmaması bunun Tatarcadan alıntı olabileceği düşüncesini akla getirmektedir. Bu kelime eski değildir ve eski veya orta Türkçede bulunmamıştır. Kıpçak lehçelerinden sadece Tatar, Başkurt dillerinde kullanılmaktadır (Kazakçaya en yakın diller olan Kırgızca, Nogayca ve Karakalpakçada *konşu* kelimesi aktiftir): Tatarca *kürşi* “komşu”: *Kürşe tavığı kürke bulıp kürinä* (atasözü) “komşu tavuğu hindi olarak görünür” (TatRS 559); Türkçe karşılığı: *Komşunun tavuğu, komşuya kaz görünür*; Kazakça karşılığı: *Körşinin tavığı kazday, äveli kızday körinedi* “komşunun tavuğu kaz gibi, kadını kız gibi”. Başkurtça *kürşi*: “ay.”: *Kürşiğe onga kirmähän dä, kölge kirerheñ* (Atasözü) “komşuya un için girmesen de kül için girersin” (BTH I 581).

Çuvaşçadaki *kürşe* “komşu” (ÇuvRS 197) şekli Tatarcadan alıntı olabilir. Altaycada *körüş* biçimi ise “tanıdık kişi” anlamındadır: *körüş* “tanıdık”; *kö-*

rüş-tanış “ay.” (AltRS 385). Yakutçada “metres” anlamındaki *körsüü* (YRS 181) kelimesi yapı olarak *körşi* ile benzerdir.

Moğol dillerindeki şekli Kıpçakçaya çok yakındır, bu durum kelimenin Moğolcaya Türkçeden girmiş olabileceğini göstermektedir (ESTY V 119): Yazı Moğolcasında *körsi*; Halka M. *hörş*; Buryatça *hürşe* “komşu” (ESMY II 143).

Räsänen *körşi* kelimesinin *köriş-* fiiliyle ilgili olduğunu düşünür (Räsänen 1969: 293b).

Kazakçada *körşi* kelimesi işlek olsa da ağızlarda bu anlamda birçok kelime mevcuttur. Bunların içinde en yaygını *koñsı*’dır. Türk lehçelerinde bilinen ve kullanılan *koñsı* kelimesi Kazakça ağızlarda (özellikle Güney Kazakistan bölgesinde) *koñsı* biçiminde korunmaktadır: *Bügin bizdi koñsı konakka şakırdı* “bugün bizi komşumuz evine çağırdı”. *Koñsımen tatuw turganga ne jetsin* “komşu ile barış içinde yaşamak ne güzel”. *Onıñ koñsımen ösegi bar dep ayıadı* “o komşusu ile dedikodu yapıyor diye duyduk. *Ottı kuzagan öşirer, koñsını kuzagan köşirer* “ateşi dürten söndürür, komşuyu dürten göçürür” (atasözü). *Üy iyesine kerek bolsa, koñsısı ökpelemeydi* “ev sahibine gerekli olursa komşusu buna darılmaz” (atasözü). *Molda moldadan ilim aladı, koñsı koñsıdan tälim aladı* “molla molladan ilim alır, komşu komşudan örnek alır” (KTAS 422).

Kazakça ağızlar sözlüğünde *koñsı* (ñ ve ş’li biçim) şekli de kayıtlıdır (KTAS 421). Kökşetaw (Kuzey Kazakistan) ağızında *koñsı* (ş’li) şeklinde söylenmektedir (KTAS 422). KTAS’de *koñsaba* kelimesi de mevcuttur (KTAS 422).

Koñsı kelimesi Kazak bozkırlarında eskiden daha çok kullanılmıştır, bugünlerde ise yerine *körşi* geçmiştir. Bu durumu, kelimenin deyim ve atasözlerinde korunmasından anlarız: *Öziñe öziñ sak bol, koñsıñdı urı tutpa* “kendine kendin dikkat et, komşunu hırsız sayma” (BS 69 302). *Jaman adamga mal bitse, janına koñsı kondırmas, kondırma da oñdırmas* “kötü kişi zenginleşirse yanına komşu almaz, yanına alsa bile onun düzenini bozar” (BS 65 59).

Koñsı kondı “fakir grup kişilerin zenginlerin evine yakın yerleşmesi (krş.: Kırgızca *koñsu* (tar.) “iktisatça zengine bağlı olan fakir komşu”) (KTFS 193). *Koñsı kondı* “Komşu oldu” (KTFS 193).

Tarihî Türk lehçelerine bakacak olursak *koñsı*’nın daha eskicil olduğunu görürüz (*koşna*, *körşi* kelimesine göre daha eskidir): Eski Uygur Türkçesi eserlerinde *koñsı* “komşu” (DTS 455). DLT’de *koñsı* kelimesi Oğuzca olarak geçer: *koñsı* “komşu (Oğuzca)”: Oğuzlar “ñ” harfini “ş”den önce söyleyerek *koñsı* derler. İkisi de kurala uygundur, güzeldir” (DLT 219/188).

Orta Türkçe eserlerinde de bir tek *koñşı* biçimi yaygındır. *Koşnu* olan metatezli şekli Çağataycada görülmeye başlamıştır.

Koñsı kelimesi çağdaş Türk lehçelerinden başta Oğuz grubu lehçeleri olmak üzere Kıpçak lehçelerinde de bilinir: Türkiye T. *komşu* (TS II 891); Azerbaycan T. *gonşu* (ADİL I 546); Türkmençe *goñşı* (TRS 188).

Kırgızca *koñşu* (KS 483); Karakalpakçada *koñşı* (KkRS 400); Nogayca *koñsı* “ay.” (NRS 173); Kumukça *honşu* (KumRS 347); Karaçay-Malkarca *konşu* (KMTS 269); Karayca *konşı* “ay.”: *Gülme konşına kelir başına* “gülme komşuna gelir başına” (KRPS 370).

Hakasçada *honçıh* (HRS 286).

Kazakça ağızlarında (Batı ve Kuzey Kazakistan) “komşu” anlamında korunuyor olan *sıbay* kelimesi dikkatimizi çekiyor: *Sıbay dep körşini aytağı* “sıbay diye komşuya söylenir”. *Sıbay sözün burın köp koldandı, kazır koldanbaydı* “sıbay sözcüğünü eskiden çok kullanıyorlardı, ancak şimdi pek kullanmazlar”. *Sıbayımız jaksı kişi. Eki jil sıbay otırmız* “komşumuz iyi birisidir. Onunla iki yıldır komşu olarak yaşıyoruz”. *Onımen bir eki jil sıbay bolsañ körer edim* “Onunla bir veya iki yıl komşu olarak yaşarsan senin haline bakacaktım” (KTAS 624).

Sıbay kelimesi edebî dilde *koñsı-sıbay* ikilemesinde de korunmuştur: *koñsı-sıbay* “komşular, aynı köyden olanlar” (KS. 813):

Köp kayırın tiyedi

Eliñde koñsı-sıbayga.

Köz salmadın, jan köke,

Birge tuwgan jubayga “çok hayrın değiyor, köyündeki komşuya. Hiç bakmadın abiciğim, beraber doğmuş kardeşe” (Kobilandı destanından).

Kazakça ağızlar sözlüğünde “komşu” anlamında *sıvay* (“b” sesinin v’ye değişmesi Türk dillerinde yaygın fonetik hadisedir) biçimi de mevcuttur (KTAS 624). Türkçede “kısır; çocuksuz; yalnız, tek başına, bekâr; zabıt” anlamındaki *subay* kelimesiyle ilgilidir. Bilim adamları onu Moğolca “kısır” anlamındaki *suvay* ile ilgili görmüşlerdir (ESTY VII 348; Räsänen, 1969, s. 431a). *Sıbay* kelimesi Moğol ve Türk lehçelerinden bir tek Kazakçada “komşu” anlamına değişmiştir.

Güney Kazakistan’da *japtas* kelimesi de vardır: *Özbekter bizben japtas otırağı* “Özbekler bizimle komşu oturuyorlar” (KTAS 238). Ağızlarda “komşu” anlamında kullanılan bir başka kelime *şabıra*’dır. Muhtemelen Rusça *şaber* “komşu” kelimesinin fonetik varyantıdır. Bir başka Rusça kelime *stena*

“duvar” ağızlarda *stendes körşi* olarak değişmiştir: *stendes körşi* “duvar komşusu” (KTAS 609)

Sonuç olarak Kazakça ve ağızlarında “komşu”yu ifade etmek için birçok kelime kullanılmaktadır: *körşi*, *körşi-kölem*, *awıl-aymak*, *körşi-kolañ*, *koñ-sı-kolañ*, *koñşı*, *koñşı*, *koñsaba*, *koşna*, *sıbay*, *sıvay*, *jappas*, *şabıra*, *stendes*. Bunların içinde *körşi* kelimesi işlek olarak kullanılsa da ağızlardaki *koñsı* kelimesini Kazakçaya özgü kelime diye düşünmekteyiz.

19. Kömeş/kömiş/kömpeş “Küle gömüp pişirilen ekmek türü” (KTAS 338). Bu kelime Kazakistan’ın farklı bölgelerinde korunmaktadır: *Kömeş* “sobada pişirilen tandır ekmek”: *Kömeşke may jagıp, jılday jep aldım* “ekmeğe yağ sürüp sıcakken yedim” (Kızılorda bölgesi). *Köşken eldiñ kömeşi bolsa, erüw eldin erüwligi bar* (atasözü) “göçen halkın ekmeği olursa karşılayan halkın “hoş geldiniz” yemeği vardır” (Kızılorda). *Ak kömeş tüsip pe dükenge, bile kelsi* “beyaz ekmek markete geldi mi, öğrensene” (Aktöbe ili). *Külşe kölemi jagınan kömeştin äldedayda kişi boladı* “pişi, tandır ekmekten daha küçük olur” (Karakalpakistan Kazakları ağızında) (KTAS 338).

Kazakçanın ağızlarında korunmakta olan ve *kömeş*, *kömiş*, *kömpeş* gibi farklı biçimlerinde kullanılan bu kelime DLT’de geçmektedir: *kömeç* “küle gömerek pişirilmiş ekmek” (DLT 10/5; 181/154).

Çağdaş Türk lehçelerinde pek yaygın değildir, özellikle Kazakçaya yakın Kıpçak dillerinde kullanılmaktadır. Karlukçada var, Oğuzcada yaygın değil, Sibiry dillerinde rastlanmaz.

Kırgızca *kömöç* “ay.”: *Arkim öz kömöçünö kül tartat* “herkes kendi ekmeğine kül çeker” (atasözü) (KırgRS I 422); Karakalpakça *kömeş* “ay.”: *Kotur tüyem külge awnaydı* “uyuz devem külden debelenir” (bulmaca cevabı: kömeç ekmek) (KkRS 334); Tatarca *kümeç* “ay.”: *Kömeçi kölgä töşkän, baltasu suwga töşkän* “kömeç’i küle düşmüş, baltası suya düşmüş” (deyim) (TatRS 552).

Özbekçe *komaç* “ay.” (UTİL I 415); Uygurca *kömeç nan* “tandır ekmek”; *kömüç kazan* “ocak, soba” (YUTS 204).

Türkmençe *kömeç* “sıcak külden içinde pişen tandır ekmeği” (Ataev, 1982, s. 80); Türkiye Türkçesi ağızlarında *kömeç* “ay.” (DS VIII 2956).

Özellikle *kömeş* sözcüğü Kazakçada *küldi-kömeş* “külden pişirilen ekmek; mecazi: kirlî, temiz olmayan, dağınık, özensiz; yarım yamalak, aceleye gelen işler; tam olmamış” anlamıyla ikileme biçiminde kullanılmaktadır.

20. Könek “Deriden kırmızı ekşitme kabı”: *Onday könekter kazır jok koy* “öyle könekler şimdi bulunmaz” (DS. 340). Kazak edebî dilinde *könek* kelimesi bulunmamaktadır. Ancak diyalektoloji sözlüğünde *könek* kelimesi vardır ve bunun Kuzey Kazakistan ağızında korunduğu hakkında bilgi verilmiştir.

Ayrıca Güney Kazakistan ağızlarında “düğünlerde verilen hediye, hediye takımı” ve “mısır tanesinin ucu” anlamlarındaki *könek* kelimesi de mevcuttur (KTAS 338)

“Deri kap” anlamındaki bu kelime ilk olarak Karahanlı Türkçesinde görülmektedir: DLT’de *könek* “deriden yapılan su kabı” olarak geçmektedir (Ercilasun, Akkoyunlu, 2018, s. 738).

Çağdaş Türk lehçelerinde kelime pek yaygın değildir, şu lehçe sözlüklerinde verilmiştir: Türkiye T. *könek* “ağaçtan kap” (TurRS 566); Türkmençe *könek* “deve sütünü sağmak için kullanılan deri kap, kova” (TRS 413). Özbek ağızlarında *kunäk* “kırmızı saklamak için kullanılan kap” (UTİL I 415). Nogayca *könek* “deri kova” (NRS 179); Kırgızca *könök* “kısrak sağmak için kullanılan deriden yapılmış küçük kova türü”: *könökkö taş salganday* “çiğnemedi yutarak yemek”; *könök-könçök* (ikileme) (KırgRS I 422); Başkurt T. *künäk* “kova türü” (BTH I 572). Hakasça *könek* “kova” (HRS 90); Altayca *könök* “ay.” (RusAS 46); Tuva T. *hönek* “çaydanlık” (TuvRS 104).

Kelimenin Moğolcada yaygın olması da dikkat çekicidir: Moğolca *könüg*; Halha M. *hönög*; Buryat M. *hünäg*, Kalmuk M. *küng* “kova” (ESMY II 142).

21. Küs- “Kaçınmak, uzak durmak, sakınmak” (KTAS 358). Kazakça ağızlar sözlüğünde kelimenin bu anlamda Kızılorda bölgesinde söylendiği kaydedilmiştir: *Munday jaramsız isten küsiw kajet* “bunun gibi hareketlerden uzak durmak gerek”. Sözlükte *küsipti* “istekli” şekli de kayıtlı olup Güney Kazakistan Şımkent yöresinde kullanıldığı yazılmıştır: *Ol okuwğa degende öte küsipti bala bolatın* “o öğrenmeye gelince çok istekliydi” (DS 359).

Kazak edebî dili sözlüğünde *küs-* ve *küsipti* kelimesi bulunmamaktadır. Bu kelime Kazakçada *awlak jür-*, *bez-* ve *ıntalı*, *talaptı* şeklindedir. Ancak diyalektoloji sözlüğünde *küsipti* ve *küs-* kelimesi geçmektedir.

Küs- fiili ise “küsmek, darılmak; bıkmak, vazgeçmek; kaçınmak” anlamlarında ünlü Kazak şairi Abay’ın şiirlerinde de geçmektedir. Kazak edebî dilinde kullanılmayan bu fiili şair birkaç defa kullanmıştır:

Oy, dävren ömir emes, bir körgen tüs,

Oyga toyma, kızıktı kıyaldan küs.

Karaşı, öz boyıña tügel me eken,

Istik jürek, öñ-şıray, kuwat pen küş? “mutlu zaman ömür değil, bir düş/düşünmeye doyma, ilginç hayale küs (hayalden kaç)/baksana öz boyuna tam mı ki/sıcak yürek, ılık yüz, kuvvet ile güç” (Abay, 1961, s. 291).

Küs- fiili Kazakçada kullanılmaz ancak ünlü şair Abay, bu fiili 6 defa ve daha çok “vazgeçmek, kaçmak” anlamında kullanmıştır. Bu fiil Oğuz dillerine

özgüdür, Kâşgarlı Mahmud *küs-* fiilini Oğuzca olarak değerlendirmiştir (DLT 269/236).

Çağdaş Türk lehçelerinde bu kelime Oğuzcada ve Oğuz lehçelerinin etkisi olan bazı Kıpçak dillerinde söylenmektedir: Türkiye T. *küs-* (TKS 360); Gagavuzca *küs-* (GRMS 303); Azerbaycan Türkçesinde *küs-* (AzRS 176).

Kumukça *küs-* “sevmemek, nefret etmek” (KumTS 186); Kırım Tatarcasında *küs-* “bıkmak” (KTRS 412); Karaycada *küs-* “küsmek, öfkelenmek, darılmak; vazgeçmek, kaçmak” (KRPS 354).

22. Murış “Biber” (KTAS 508). Kazak edebî dili sözlüğünde *murış* biçimi bulunmamaktadır. Bu kelime Kazakçada *burış* şeklindedir. Ancak diyalektoloji sözlüğünde *murış* biçiminde geçmektedir. Sözlükte onun Batı Kazakistan Aktöbe bölgesinde ve Taşkent yöresindeki Kazak ağızlarında korunduğu söylenmiştir.

Çağdaş Türk lehçelerinde “b” ve “m”li şekilleri kullanılmaktadır ancak Eski Türkçe kaynaklara bakacak olursak *murç* biçiminin daha eskicil olduğunu anlarız: Eski Uygur Türkçesi eserlerinde *murç/murç* “biber” (DTS 351; 346). DLT’de *murç* “biber” olarak görülmektedir (Ercilasun, Akkoyunlu, 2018, s. 765).

Çağdaş Türk lehçelerinde daha çok *burç* şeklinde “b”li biçimiyle kullanılmaktadır. Karlukça, Altayca ve Kırgızcada m’lidir. Kelime yaşayan dillerde pek yaygın değil: Türkmençe *burç* “biber” (TRS 121); Türkiye Türkçesi ağızlarında *burç* “ay.” (DS II 795); Özbekçe *murç* “biber” (URS 277); Uygurca *murç* “ay.” (YUTS 279). Karayca *burç/burts* “biber” (KRPS 142); Kumukça *burç* “ay.” (KumRS 67); Nogayca *burış* “ay.” (NRS 91); Kırgızca *murç* “ay.” (KırgRS II 41). Altayca *murç* “biber” (RusAS 482); Hakaşçanın Sagay ağzında *mırs* “ay.” (HRS 112). Çuvaş T. *paras* “biber” (ÇuvRS 275).

Macar dilinde *bors* “biber” (ESTY II 275).

23. Ortak “Ortak, iş ortağı; meslektaş; arkadaş, yoldaş; tüccar”: *O ne degeniñ ortak kapitan* (Kızılorda’da) “ne demek ya kaptan arkadaş” (KTAS 540).

Kazak edebî dilinde *ortak* kelimesi “arkadaş, yoldaş, ortak” anlamında bulunmamaktadır. *Ortak* kelimesi “genel, toplu, müşterek” anlamındadır. Birde Kazakçanın izahlı sözlüğünde “ortaklık, ittifak; çiftçilik, birlik, kurum” anlamlarına değişen *ortak* kelimesi tarihî sözcük olarak belirtilmiştir. Aynı sözlükte Kazakçada *ortak boldı* “ortak oldu, eşit paya sahip oldu, pay aldı” (KTTS 640) öbek olarak kullanılıyor diye kayıt düşülmüştür. Ayrıca “ortak” anlamında edebî dilde *ortaktas* şekli işlek olarak kullanılmaktadır.

Kazakça diyalektoloji sözlüğünde *ortak* kelimesi “arkadaş, ortak” manasında geçmektedir.

Kelime “ortak; arkadaş” anlamlarında elimizdeki kaynaklara göre Eski Uygurca devrinden itibaren görülmeye başlamıştır: Eski Uygur Türkçesi eserlerinde *ortak* “ortak”; *ortaklık* “ortaklık” (EUTS 143). DLT’de *ortak* “ortak, arkadaş” olarak geçmektedir (Ercilasun, Akkoyunlu, 2015, s. 778). DLT’deki atasözü: *Ortak erden artuk almas* “Ortak ortağından fazla almaz”.

Harezmi Türkçesi eserlerinde de aynı anlamda geçmektedir: *İbnü-Mühen-nâ Lûgati*’nde *ortak* “ortak” (Battal, 1934, s. 53); Tefsir kitabında *ortak* “iş ortağı” (Borovkov, 1963, s. 238).

Memluk Kıpçak yazmalarından *Et-Tuhfetu ’z-zekiyye fi ’l-Lugati ’t-Türkiyye*’de *ortak* “ortak” (Atalay, 1945, s. 222); *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugâlî*’de *ortak* “ay.” (Kurişjanov, 1970, s. 176).

Çağatay Türkçesi eserlerinde *ortak* “ay.” (Borovkov, 1961, s. 94).

Çağdaş Türk lehçelerinde “genel, ortak, müşterek” anlamlarında işlektir, eskicil “ortak” anlamında ise bazı lehçelerde kullanılmaktadır: Türkiye T. *ortak* “ortak, eş, meslektaş” (TurRS 693); Azerbaycan T. *ortag* “ay.” (AzRS 234); Gagauz T. *ortak* “şirket, dernek, kurum” (GRMS 352).

Uygurca *ortak* “ortak” (YUTS 298).

Kırım Tatarcasında *ortak* “ortak” (KTRS 482); Karayca *ortak* “ay.” (KRPS 432); Kumukça *ortakçı* “ay.” (KymPC 228); Kırgızca *ortok* “ay.”: *Ögüz öldü, ortok ayrıldı* “öküz öldü, ortak gitti” (KirRS II 81); Karakalpakça *ortak* (esk.) “ortak”: *teñ ortak* “çiftliğin veya şirketin eşit ortağı” (KkRS 500).

Bazı dillerde “arkadaş, yoldaş; eş” anlamlarındadır: Özbekçe *urtok* “yoldaş, arkadaş; eş, karı, kız arkadaş; koca, hayat arkadaş (*turmuş urtok*)” (URS 638); Uygurca *ortak* “arkadaş, yoldaş” (YUTS 298); Karayca *ortak* “yar, eş, koca” (KRPS 432); Kırgızca *ortok* “yoldaş, arkadaş”: *Kündüzkü aştın ortogu köp* “öğlen yemeğinin ortağı çok” (KirRS II 81).

Diğer lehçelerde “genel, müşterek, ortak, toplu” olan ilk manalarında kullanılmaktadır:

Nogay *ortak* “müşterek, ortak” (NRS 251); Tatarca *urtak* “ay.”: *Tapkan mal urtak* “bulunan mal ortaktır” (TarPC 985); Başkurtça *urtak* “ay.”: *Siberzân yözö urtak, ostaniñ kuli urtak* “güzelin yüzü ortak, ustanın eli ortak” (BTH II 479); Türkmençe *ortak* “ay.”: *Ortak malı it yimez* “ortak hayvanı it yemez” (TRS 492); Altayca *ortok* “ay.” (AltRS 510).

Budagov, Farsların Moğollar hakkındaki yazmalarda Moğolların *ortak* kelimesini “tüccar” anlamında kullandığını ifade etmiştir. Toktamış yarlıklarında da aynı mananın söz konusu olduğunu söyleyerek şu örneği vermiştir: *Bazergan (bizirgan) ortakların dağı buruşsun* “pazarıcı tüccarların da dönsün gitsin artık” (Budagov, I, s. 122).

ESTY yazarları, *ortak* kelimesinin etimolojisini Türkolog bilim adamlarının (Ramstedt, Vámbéry, Brockelmann, Doerfer) görüşlerini sayarak ve *ortan* “ortancı”, *ortalık* “merkez” yapıları gibi *orta* kelimesine bağlamışlardır. *Ortak* kelimesinin ilk anlamı “ortak, eş, eşit katılımcı”, ikincisi “arkadaş, yoldaş”, üçüncüsü ise “ortak, müşterek” olarak belirtilmiştir (ESTY I 476).

24. Ötpek “Sobada pişirilen ekmek”. Kazak edebî dilinde Farsça kökenli *nan* kelimesi kullanılırken Kazakistan’ın Batı ağızlarının tamamında (Oral, Atırav ve Aktaw) *ötpek* kelimesi kullanılmaktadır: *Altınay ötpek pişirip jatır* “Altınay ekmek pişiriyor”. *Ötpekti köbine kıska karay pisiremiz* “soba ekmeğini çoğunlukla kışa doğru pişiririz”. *Ak ötpekti özimiz jeymiz* “beyaz ekmeği kendimiz yeriz” (KTAS 551).

Kazakçada işlek kullanılan *nan* kelimesinin Türkçe karşılığı *etmek/ötmek/ekmek* kelimesi eski Uygur Dönemi’nden beri kullanılmaktadır: Eski Uygur Türkçesi eserlerinde *ötmek* “ekmek” (EUTS 154). KB’de *etmek* “ekmek” (DTS 188); DLT’de *etmek/ötmek* “ay.” (DTS 393).

Çağdaş Türk lehçelerinden Oğuzcada ve Oğuzcaya yakın olan Kıpçak lehçelerinde yaygındır. Örneğin Karay, Kırım Tatar, Karaçay-Malkar, Kumuk, Nogaycada kullanılmaktadır. Ancak Karluk lehçelerinde yok, Sibirya Türk dillerinden Hakas ve Altaycada vardır: Türkiye T. *ekmek*: *Ekmek aslanın ağzında* (Kazakça karşılığı: *Mal arıstannıñ awzında, Türükmennin tübinde* “mal aslanın ağzında Türkmen yerinin dibinde”); *ekmek elden, su gölden* (TurRS 264); Gagavuzca *ekmek* “ay.” (GRMS 174); Azerbaycan T. *äppäk* “ay.” (AzRS 131).

Karayca *ekmek/ötmek/etmek* (KRPS 657); Kumukça *ekmek* (KumRS 357); Tatarca *ikmäk*; *ikmek-toz* “ekmek ve tuz”: *İkmek-tozdan kön kür, döreslekne alga sör* “ekmek ve tuzla gün gör, adaleti de ileri sür” (TatRS 264); Tatarcanın ağızlarında *ükmäk/üpmäk*: *Bu ükmäkne niçek aşarga kiräk?* “Bu ekmeği nasıl yememiz gerek?”; *ükmä-tız kuyu* “intikam almak”; *tuyga barsan tuyıp bar, kunına üpmäk kuyıp bar* (atasözü) “düğünde gitsen doyup git, koynuna bir ekmek koyup git (TTZDS 690, 692) (Kazakça karşılığı: *Toyga barsan toyıp bar, torka tonıñ kiyıp bar* “düğüne gidersen karnın tok git ve en güzel elbiseni giyip git”); Kırım Tatarcasında *ötmek* (KTRS 484); Karaçay-Malkarca *ötmek* (RKBS 687); Nogayca *ötpek*: *ötpek tükeni* “ekmek dükkânı” (NRS 264).

Hakasça *ipek*: *Çar altında çarımđıh ipek* “uçurum altında yarım ekmek” (bulmaca cevabı: *kulak*) (HRS 68); Altayca *ötpök*: *Ötpök jogınan kijige küç kaydan kelzin* “ekmek olmasa kişiye güç nasıl gelir”; *Ölödim dep ötpögiñ çaçpa, köçödim dep köçöñ tökpö* (atasözü) “öleceğim deyip ekmeği atma, göç edeceğim deyip çorbayı dökme” (AltRS 537).

Kazakça ağızlarında *ötpek* kelimesi Batı Kıpçak dillerindeki şekillere daha yakındır ancak Kazakça ağızlarındaki *ötmek* sözcüğü Nogaycadan alıntı veya bu yerlerde yerleşen Nogaylardan kalma bir kelime olabilir. Bir yandan Batı Kazakistan'ın Hazar Denizi tarafındaki kuzey kıyıları eskiden Nogay Hanlığı'na tabi idi. Bu sebeple Nogaylardan kalma kelime olması ihtimali yüksektir. Kelimenin Kazakçaya en yakın diller olan Karakalpak ve Kırgızcada bulunmaması bu fikrimizi desteklemektedir.

25. Saban “Saban, tarla sürmeye yarayan demir uçlu araç; tarla”. *Saban* kelimesi bu anlamıyla Kazakistan'ın Batı ağzında (Aktöbe, Atırav, Aktaw, Kızılorda bölgelerinde) görülmektedir. *Sabanmen jer aydaymız* “sabanla yer süreriz”; *Kazaktar sabandı beregirekte bilip bastadı* “Kazaklar sabanı son dönemlerde bilmeye başladı”; *sabandarımız ben tırmalarımızdı sakaday say etip koydık* “saban ile tırmığımızı hazırladık” (KTAS 569). Bununla birlikte *saban aydaw* “yer sürmek”, *saban aydawşı/sabanşı* “yer sürücü”, *sabanga şıguw* “yer sürmeye çıkmak” gibi söz öbekleri de kullanılmaktadır.

Kazak edebî dili sözlüğünde *saban* kelimesi bulunmamaktadır. Bu kelime Kazakçada *soka* şeklindedir. Muhtemelen Rusça *soha* kelimesinden alıntıdır. Ancak diyalektoloji sözlüğünde *saban* kelimesi geçmektedir.

Saban kelimesi eski Uygur Türkçesi eserlerinde ve DLT'de geçmektedir: Uygur metinlerinde *sapan* “saban”; *sapanla-* “sabanlamak, saban ile sürmek” terimleri ile karşılaşırız (EUTS 130). Toprak işlemekle ilgili *saban* ve *sabanla-* kelimeleri DLT'de de geçmektedir: *saban* “saban, sapan, bütün aygıtlarıyla çift takımı; çiftçilik: *Sabanda sandırış bolsa örtkünde irteş bolmas* “tarla ekilip sürülürken kavga olursa, harmanda, çeç zamanında gürültü olmaz.” (DLT I 402). *Sabanla-*: “sabanla sürmek”: *Ol yerig sabanladı* “o, yeri sabanla sürdü” (DLT III 342).

Çağdaş Türk lehçelerinde “saban” anlamında farklı kelimeler mevcuttur. Bunlardan bazıları, *salda*, *andazın*, *soka*, *amaç*, *azal*, *künde*, *boğusa*; *xış*, *kotan* kelimeleridir. *Saban* ise Türkçe kelimedir ve bazı lehçelerde korunmaktadır: Türkiye T. *saban* “saban” (TurRS 740); Gagauz T. *saban* “ay.” (GRMS 389); Uygurca *sapan* “karasaban” (YUTS 341).

Bu kelime çağdaş Kıpçak lehçelerinden Batı Kıpçakçada yaygındır, Kırgız, Karakalpak ve Kazakçada neredeyse hiç yoktur: Nogayca *saban* “saban” (NRS 280); Tatarca *saban* “ay.”: *Sabanda sayraşmasañ, ındırda ñğıraşırısñ* “sabanda hep birlikte çalışmazsan biçerken zorlanırsın”; *Sabantuy* “Saban Bayramı, Tatarların ilkbahardaki millî bayramları” (TatRS 759); Başkurtça *haban* “saban” (BTH II 560) Kumukça *saban* “ay.”: *Sabanında söyleşgen in-nırında erişmes* “saban sürmede anlaşılan biçmede tartışmaz”; *Sabanı yoknu salamı da yok* “sabanı olmayanın samanı da yoktur” (KumTS 250); Kara-

çay-Malkarca *saban* (saban ağaç) “ay.” (RKBS 597); Karayca *saban* “ay.” (KRPS 454).

Çuvaş dilinde *sapan* (esk.) “saban” (ÇuvRS 340).

26. Savaş “Savaş, kavga”: *Omarta mañında da talay savaş bolıptı* “Omar-ta civarında da birçok savaş olmuş” (KTAS 590). Kelime, Kazak edebî dili sözlüğünde bulunmamaktadır. Bu anlamda *sogıs* ve *urıs* kelimeleri mevcuttur. Ancak diyalektoloji sözlüğünde (Batı Kazakistan ağızında) *savaş* kelimesi geçmektedir.

Savaş kelimesi eski Türkçede yok fakat Karahanlı Dönemi’nden itibaren fiil olarak görülmektedir: DLT’de fiil hâlinde *savaş*- “dövüşmek” olarak verilmiştir (Ercilasun, Akkoyunlu, 2018, s. 810).

Bu kelime Oğuzca lehçelerde yaygındır, Oğuzca dışında diğer lehçelerde kullanılmaz: Türkiye T. *savaş* “savaş” (TurRS 755); Azerbaycan T. *savaş* “ay.” (AzRS 254); Gagauz T. *savaş* “çaba, gayret, zorluk, acı; savaş; güreş; kavga” (GRMS 390) anlamındadır.

Özbekçede de kullanılmaktadır, sözlükte halk edebiyatı ürünlerinde kullanıldığı işaret edilmiştir: Özbekçe *savaş* (folk.) “savaş; güreş, mücadele” (UTİL II 138).

Kıpçak lehçelerine komşu dillerden girmiş olabilir. Örneğin, Karakalpakçaya Özbekçeden, Karaycaya Osmanlıcadan girmiştir: Karakalpakça *savaş* “savaş” (KkRS 568); Karayca *savaş* “savaş; kavga” (KRPS 455).

27. Sırık “Sırık, direk”: *Balaş, jel bolıp keledi, sıırıktı akel üyge tireyik* “Balaş oğlum rüzgâr esmektedir, eve direği getir kapıya dayayıp koyalım” (KTAS 632).

Ağızlarda bir gelenek adı da *sırık attamas*’tır (sırık atlayamaz): “kızı evlendirdiğinde yengelerinin damattan alacağı hediye, yani yengeler damadın önüne sırık ile çıkar ve yol vermezler, hediye verilip alınınca yolu açarlar (Güney Kazakistan, Cambıl bölgesi)”.

Kazak edebî dili sözlüğünde *sırık* kelimesi bulunmamaktadır. Bu kelime Kazakçada *tirewiş kada* ve *sırgawıl* şeklindedir. Ancak diyalektoloji sözlüğünde (Batı Kazakistan ağızlarında) *sırık* kelimesi geçmektedir.

Sırık kelimesi tarihî Türk lehçelerinden Uygur Dönemi’nden beri vardır: Eski Uygur Türkçesi eserlerinde *sıruk* “sırık” (EUTS 204). DLT’de *sıruk* “çadır direği” olarak geçmektedir (Ercilasun, Akkoyunlu, 2018, s. 821).

Çağdaş Türk lehçelerinde kelime yaygın değil, Oğuzca başta olmak üzere bazı lehçelerde korunmaktadır: Türkiye T. *sırık* “sırık, direk” (TurRS 774); Türkmençe *sırık* “ay.” (TRS 609); Gagavuzca *sırık* (esk.) “ay.” (GRMS 453).

Karayca *sırık* “sırık” (KRPS 495); Karakalpakça *sırık* “ay.”: Boyı sıırıktay “sırık gibi” (KkRS 607); Kırgızca *şırgıy/şıırık* “dal budaksız ince çam ağacı, ince, uzun ve kuru çam” (KırgRS II 423). Sarı Uygurca *suruk* “sırık” (Malov, 1957, s. 106).

Moğolca *sırug*; Halha M. *şurag*; Kalmukça *şurg* “halter; cıvata, vida”; Mançu dilinde *tsuruku* “sırık, nakliye direği; direksiyon” (ESMY III 121).

28. Sızdık “Kayık tahtasının ortasına konan şerit” (Batı Kazakistan, Atıraw bölgesi): *Kayıktıñ sızdıktarı kädimgidey jüripti* “kayığın sızdıkları (kayık tahtasının ortasına konan bir eşya) iyice yerleşmiş” (KTAS 625). Kazak edebî dili sözlüğünde *sızdık* kelimesi bulunmamakta, ancak diyalektoloji sözlüğünde geçmektedir. Kazakça ağızlar sözlüğünde kayıtlı olan “çizgi” anlamındaki *sızdık* kelimesi de bununla ilgili midir? Örneğin *sızdık tüsir-* öbeği “çizgi koymak” anlamındadır.

Kazakça Batı ağızında korunan *sızdık* kelimesini de DLT’de ki *sızsızg* biçimiyle ilgili görmekteyiz: Burada *sızsızg* “mest vb. şeylere iki dikiş deliği arasına konan şerit” olarak geçmektedir (Ercilasun, Akkoyunlu, 2018, s. 838).

29. Soraw “soru” (Güney Kazakistan, Şımkent yöresi): *Meniñ sagan sorawım bar, sen magan karaşı* “benim sana sorum var, bana bakar mısın” (KTAS 606). Kelime, Kazak edebî dili sözlüğünde bulunmamaktadır. Kazakçada *suraw* ve *surak* şeklindedir. Ancak diyalektoloji sözlüğünde *soraw* biçimi geçmektedir.

Eski Türkçeye bakıldığında bunun Kazakça ağızlardaki gibi “o”lu şeklinin eskicil olduğunu görürüz: Eski Uygur Türkçesi eserlerinde *sor-* “sormak” (DTS 509); *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*’nde *sur-* “ay.” (EUTS 212) olarak geçmektedir. *Sorug* (Moğolistan’da bulunan Suci Yazıtı’nda) “sorular” (DTS 509). DLT’de de *sor-* “Oğuzcada sormak” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2018, s. 828); *sorug kıl-* “aramak” (DTS 509).

Çağdaş Türk lehçelerindeki “o”lu olan şekiller şunlardır: Türkmençe *sorag* “soru; sorgu” (TRS 585); Türkiye T. *soru* “soru”; *soruk* (esk.) “ay.” (TurRS 786); Gagavuzca *soruş* “ay.” (GRMS 428); Azerbaycan T. *sorgu* “ay.”; *sorag* “bilgi, sorgu” (AzRS 270).

Uygurca *sorak* “soru; sorgu” (YUTS 359).

Nogayca *soraw* “soru; sormak”: *Sorap bergenşe sogıp ber* (atasözü) “sorarak vermektense döverek ver” (NRS 304); Karaçay-Malkarca *soruw* “soru; sorgu” (KBRS 82); Kumukça *soraw* “ay.”: *Köp yaşagana sorama, köpnü gengenge sora* (atasözü) “çok yaşayana sorma, çok görene sor” (KumRS 269); Karayca *soruv* “soru; sorun” (KRPS 480).

30. Suwlık “havlu, el ve yüz havlusu; yemek havlusu”. Bu anlamda Kazakistan’ın farklı bölgelerinde söylenmektedir: *Tamaktan soñ konaktardıñ kolına suw kuyılıp suwlık berildi* “yemekten sonra misafirlerin eline su dökülüp havlu verildi”. *Nurbike, keregede ilüwli turgan suwlıktı äperşi* “Nurbike duvarda asılı havluyu getirsene” (KTAS 611).

Suwlık kelimesi ağızlarda “yağmurlu günlerde giyilen yağmurluk” anlamında da kullanılmaktadır: *Äy, küin jawıp ketti goy, üstine kiyetin suwlık äkelşi* “yağmur başladı, üstüme giyilecek yağmurluğu getirebilir misin?”; *fufaykeñdi öziñ tösenip otur, meniñ suwlıgım bar* “montunu sen giy, bana bu yağmurluk yeter”.

Kazak edebî dilinde *suwlık* kullanılmaz. Bu kelime Kazakçada *şalşıq*, *sülgi* ve *oramal* şeklindedir. Ancak diyalektoloji sözlüğünde *suwlık* kelimesi geçmektedir. Edebî dilde *suwlık* kelimesi “gem” anlamındadır.

Bu kelime tarihî ve yaşayan Türk lehçelerinde yaygın değil ancak DLT’de geçmektedir: *suwluk* “mendil” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2015, s. 838); *suluk* “sarı” (DTS 513).

Çağdaş Türk lehçelerinde de kelime yaygın değildir, yukarıdaki anlamıyla sadece Kırgızcada vardır: *suuluk* “havlu” (KırgRS II 168).

31. Suwsak “hep susayan kimse, susak ağız” (Batı Kazakistan, Atırav yöresi): *Keybir suwsak adamdar bola beredi goy* “bazen hep susayan insanlar olur” (KTAS 616). Kazak edebî dilinde *suwsak* kelimesi bulunmamaktadır. Bu kelime Kazakçada *şöldegiş* veya *suwsağış* şeklindedir. Ancak diyalektoloji sözlüğünde *suwsak* şekli geçmektedir.

Eski Uygur Türkçesi eserlerinde *suvsalak/suvsalık* “susama” şeklindedir (EUTS 213). DLT’de fiil olarak geçmektedir: *suwsadı* “susadı” (Dankoff, Kelly, 2007, s. 512).

Bazı çağdaş Türk lehçelerinde de mevcuttur: Türkmençe *suvsak* “susak, susak ağız” (TRS 593); Türkiye T. *susak* “ay.” (TurRS 795). Kırgızca *suusağıç* “susak” (KRS II 169). Hakasça *suhsaan kize* “susayan” (HRS 203).

32. Süri “sürü”: *Halmamet bagatın süri birneşe jıldan beri othodsız töl alıp keledi* “Halmamet’in yetiştirdiği sürüleri birkaç seneden beri eksiksiz olarak hayvan yavrularını doğurmaktadırlar” (KTAS 622). Kelime, Kazak edebî dilinde bulunmamaktadır. Kazakçada *otar* ve *üyir* şeklindedir. Ancak diyalektoloji sözlüğünde *süri* kelimesi geçmektedir.

Eski Türkçenin Uygur Dönemi’nden beri kullanılmaktadır: Eski Uygur Türkçesi eserlerinde *sürüg* “sürü” (Eraslan, 2012, s. 603). DLT’de *sürüg* “ay.” (DTS 518).

Çağdaş Türk lehçelerinde kelime pek yaygın değil, daha çok Oğuzcada yaygındır. Kıpçakçada Oğuzca etkisinde kalan lehçelerde söylenmektedir. Kırgızca (*sürük* biçimi Kırgızca için karakteristik değil) ve Sibiryaya Türk lehçelerinde ise Moğolcadan alıntı olabilir: Türkiye T. *sürü* “sürü”: *Sürüden ayrılan kuzuyu kurt kapar* (atasözü) (TurRS 800); Azerbaycan T. *sürü* “ay.” (AzRS 278); Gagavuzca *sürü* “ay.” (GRMS 443); Türkmençe *sürü* “ay.”: *Sürüden ayrılan goynı gurt alar* (TRS 600).

Kırgızca ağızlarda (bu şekli Moğolcadan alıntı olabilir) *sürük* “sürü”; krş.: *sürök* “büyükbaş hayvanların genel adı”; *süttüü sürök* “inek” (KirgRS II 174); Nogayca *sürim* “sürü” (NRS 315); Karaçay Malkarca *süriv* “ay.” (RKBS 604); Kırım Tatarcasında *sürü* “ay.” (KTRS 524); Karaycada *süriv* “ay.” (KRPS 487).

Özbekçede *suru* “koyun keçi sürüsü” (UTİL II 88).

Tuvaca *sürüg* “sürü” (TuvRS 394).

Moğolca *sürüg*; Halka M. *süreg*; Kalmukça *sürg*; Buryatça *hüreg* “sürü” (ESMY III 136).

Sonuç

Sonuç olarak bugünkü Kazak yazı dili yenidir. Kazak yazı dilinin esasını Kuzey Kazakistan Kazaklarının ağız oluşturur. Ancak Kazakça bu devre kadar müşterek bir dil olarak yaşamadı diye nitelendirmek doğru değildir. Kazakça (Kıpçak dili) Kazak bozkırlarında eski Türkçe devirlerinden itibaren bağlam, Karahanlı, Harezmi, Altın Ordu’da Kıpçakça olarak devam etmiştir. XV. yüzyılda ise Kazak Hanlığı ile birlikte Kazakça konuşma dili olarak ortaya çıkmıştır. Kazak hanlığında resmî yazı dili Çağatay edebî diline dayanıyor olsa da konuşma dili farklı idi, yani bozkırlarda yaşayan boyların kendilerine ait bir konuşma dili vardı. Bu konuşma dili bugüne kadar gelmiştir. Eski devirlerden bu zamana kadar devam eden konuşma dili, yazı dili hâline getirildiği için bu yazı dilinde ağız özellikleri çok fazla görünür. Ancak Kazakistan’da ortak bir dil projesi sürdürüldüğü için ağız özellikleri de gittikçe kaybolmaktadır. Böyle olmasına rağmen Güney, Doğu ve Batı Kazakistan’daki günlük konuşma dilinde ağız özellikleri korunmaktadır. Ancak 40-50 yıl önceki ağız çalışmaları kitaplarında bahsedilen ağız unsurları artık halk dilinde kullanımdan çıkmış durumdadır. Buna rağmen Batı Kazakistan’da diğer bölgelere göre edebî dilden farklı dil unsurları daha fazladır. Bunun sebebi, Batı Kazakistan boylarının Kazak Hanlığı’na daha geç dönemde girmesi olabilir. İkincisi merkezden daha uzakta olmalarıdır. Üçüncüsü ise bu bölgede komşu Türk boylarıyla sınır olarak yaşamalarıdır. Bizim de derlediğimiz söz varlığı unsurlarının çoğunun Batı Kazakistan ağızına ait olduğunu gördük ve bu ağızdaki kelimelerin büyük kısmının Oğuzcaya yakın olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin

bu makaledeki *bakır, inan-, jarın, kapı, kat, küs-, ötpék (ekmek), savaş, sor-* kelimeleri Batı Kazakistan ağızında korunmakta ve Oğuzca özelliği taşımaktadır. Böylece Kazakçadaki bazı eskicil kelimelerin Oğuzcada işlek kelimeler olduğu anlaşılmaktadır.

Bazı kelimelerin kökenini tam bulamadık, yapısına göre eski Türkçe şekilleriyle karşılaştırdık ve tahminde bulunduk. Makaledeki *abilaw, adak arba, adır, sızdık* gibi biçimler bunlardandır.

Birçok unsur, edebî dilde Kazakçanın fonetik standartlarına göre kullanılıyorsa da ağızlarda eskicil biçimleri korunmaktadır: *adaş* (Kazakçaya göre *adas* olmalıydı), *aguw* (uw), *aka* (aga), *andak* (anday), *arık* (aruw), *berkit-* (bekit-), *koşna* (koñsı), *murış* (burış), *neşik* (ne), *taga* (tayeke) vs.

Ağızlardaki birçok kelime komşu dillerden girmiş olabilir. Örneğin Batı Kazakistan'daki *aguw* “zehir” şekli Nogaycadan alıntı olabilir, çünkü bu dilde Kazakçadaki gibi “uw” biçimi işlek değildir. Kazakça ağızlarındaki *ötmek* sözcüğu de Nogaycadan alıntı veya bu yerlerde yerleşen Nogaylardan kalma kelime olabilir. Çünkü Batı Kazakistan'ın Hazar Denizi'nin kuzey kıyıları eskiden Nogay Hanlığı'na tabi idi. Bu sebeple Nogaylardan kalma kelime olma ihtimali vardır. Kırgızistan ile sınırdaş olan Jambıl'da veya Uygurların kalabalık olarak yaşadığı Almatı eyaletlerindeki *koşna* şekli de Kırgızcadan alınmış olabilir. Kazak diyalektologların kanıtlarına göre şimkent yöresinde söylenen *tam* “ev” kelimesi de Özbekçeden geçmiştir denilebilir.

Derlediğimiz unsurların pek çoğu eski devirlerden beri Kazakçada kullanılıp şimdi ancak ağızlarda korunan kelimelerdir. Onların fonetik varyantları da edebî dilde yoktur. Özellikle bu kelimeler işlek kullanımdan çıkarak onların yerine eş anlamlı yabancı ve Türkçe kelimeler geçmiştir: *aran* “ahır”, *aşkıs* “anahtar”, *dağar* “dağar”, *kömeş* “ekmek”, *könek* “kıymız kabı”, *saban, sıvık, suwlık* “havlu” vb. Böylece Kazakçada eskicil olan kelimelerin çoğu eskiden kullanılmış ve günümüz Kazakçada kullanımdan çıkmış kelimelerdir. Eskicil kelimelerin yerine yeni kelimeler, eş anlamlı kelimeler veya alıntı kelimeler işlek olarak kullanıma girmişlerdir. Bunlar işlek kullanıma girince eski kelimelerin kullanımını azaltmaktadır. Gittikçe az kullanılan kelimeler sonunda büyük oranda unutulmakta, eskicil niteliği kazanmaktadır. Sovyet hükümeti, Kazakları XX. yüzyılın başlarında zorunlu olarak göçebelikten, konargöçer hayattan ayırdı. Sovyet Dönemi'nde yerleşik hayata geçen millet bu yüzden kendi hayatlarıyla ilgili kelimelerin çoğunu unutmuştur ve bunların bazıları ağızlarda yaşamaktadır. Günümüz Kazakçasında eskicil kelimelerin çok olmasının sebebi de budur.

Kısaltmalar

- ADİL : Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügati (1966-1987). C I-IV. Bakı: Elmler Akademiyası.
- AltRS : Altaysko-Russkiy Slovar' (2018). Gorno-Altaysk: İnstitut ime-ni Surazakova
- ATS : Altayca Türkçe Sözlük (1999). Ankara: TDK Yayınları.
- AzDL : Azerbaycan Dilinin Dialektoloji Lugati (2007). Bakı: Şark-Qərb.
- AzRS : Azerbaycansko-Ruskiy Slovar' (1941). Baku: Akademiya Nauk.
- BDSTY : Bol'şoy Diyalektologičeskiy Slovar' Tatarskogo Yazıka (2009). Kazan.
- BHH : Başkort Heyleştereneñ Hüzlege (1967, 1970). C I-II, Ufa.
- BS : Babalar Sözi (2010-2011). C 65-69. Astana: Foliyant.
- BTH : Başkört Tilinin Hüzligi (1993). T. 1-2. Moskva: Russkiy Yazık.
- BTS : Başkort Türkçesi Sözlüğü (2017). Ankara: TDK Yayınları.
- ÇuvRS : Çuvaşko-Russkiy Slovar' (1982). Moskva: İzdatel'stvo Russkiy Yazık.
- DLT : Dîvânu Lugâti't-Türk (2015). Ankara: TDK Yayınları.
- DS : Derleme Sözlüğü
- DS. : Diyalektologiyalık Sözdik (2007). Almatı: Arıs.
- DTS : Drevnetyurksiy Slovar' (1969). Leningrad: Nauka.
- ESMY : Etimologičeskiy Slovar' Mongol'skih Yazıkov (2015-2018). T. I-III. Moskva.
- ESTY : Etimologičeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov (1974-2003). Moskva: Nauka.
- EUTS : Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü (2011). Ankara: TDK Yayınları.
- FS : Frazelogiyalık Sözdik (2007). Almatı: Arıs Baspası.
- HRS : Hakassko-Russkiy Slovar' (1953). Moskva: Gosudarstvennoye İzdatel'stvo.
- GRMS : Gagauzsko-Russko-Moldavskiy Slovar' (1973). Moskva: Sovetskaya Entsiklopediya.
- KB : Kutadgu Bilig (1979). III İndeks. İstanbul: TKAE Yayınları.
- KBRS : Karaçaevo-Balkarsko-Russkiy Slovar', (1989). Moskva.

- KirGRS : Kirgizsko-Russkiy Slovar' (1985). T. I-II. Frunze: Glavnaya Redaktsiya.
- KkRS : Karakalpaksko-Russkiy Slovar' (1958). Moskva: Gosudarstvennoye İzdatel'stvo
- KMRS : Kratkiy Mongol'skiy-Ruskiy Slovar' (1947). Moskva: Gosudarstvennoye İzdatel'stvo.
- KMTS : Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü (2000). Ankara: TDK Yayınları.
- KRPS : Karaimsko-Russko-Pol'skiy Slovar' (1974). Moskva: Russkiy Yazık.
- KS : Kırgızca Sözlük (2011). Ankara: TDK Yayınları.
- KS. : Kazak Sözdigi (2013). Almatı: Däwir Baspası.
- KT : Kültegin Anıtı
- KTAS : Kazak Tiliniñ Aymaktık Sözdigi (2005). Almatı: Arıs Baspası.
- KTFS : Kazak Tiliniñ Frazeologiyalık Sözdigi (1977). Almatı: Gılım Baspası.
- KTRS : Kımskotatarsko-Russkiy Slovar' (2007). Simferopol': Tezis.
- KTS : Kazakşa-Türikşe Sözdik (2012). Almatı.
- KTTS : Kazak Tiliniñ Tüsindirme Sözdigi (2008). Almatı: Dayk-Press.
- KumRS : Kumıksko-Russkiy Slovar (1969). Moskva: Sovetskaya Entsiklopediya.
- Maitri : Maitrisimit (1960). Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- MTS : Moğolca-Türkçe Sözlük, (2003). C I-II, Ankara: TDK Yayınları.
- NRS : Nogaysko-Russkiy Slovar' (1963). Moskva: Gosudarstvennoye İzdatel'stvo.
- RKBS : Russko-Karaçay-Balkarskiy Slovar' (1965). Moskva: Sovetskaya Entsiklopediya.
- RusAS : Russko-Altayskiy Slovar' (1964). Moskva: Sovetskaya Entsiklopediya.
- TatRS : Tatarsko-Russkiy Slovar' (1966). Moskva.
- TDED : Türkmen Diliniñ Ersarı Diyalekti (1972). Aşgabat.
- TKS : Türükşe-Kazakşa Sözdik (2019). Ankara: TDK Yayınları.
- TRS : Turkmensko-Russkiy Slovar' (1968). Moskva: Sovetskaya Entsiklopediya.

- TS : Türkçe Sözlük (2011). 11. baskı, Ankara: TDK Yayınları.
- TT : Türkiye Türkçesi.
- TurRS : Turetsko-Russkiy Slovar' (1977). Moskva: Ruskiy Yazık.
- TuvRS : Tuvinsko-Russkiy Slovar' (1968). Moskva: Sovetskaya Entsiklopediya.
- URS : Uzbeksko-Russkiy Slovar' (1941). Taşkent: Akademiya Nauk.
- UHŞL : Uzbek Halk Şevalarnıñ Lugati (1971). Taşkent: Fan.
- UTİL : Uzbek Tiliniñ İzohli Lugati (1981). T. I-II, Moskva: Ruskiyi Yazık.
- UygRS : Uygursko-Russkiy Slovar' (1961). Alma-Ata: Akademiya Nauk.
- YRS : Yakutsko-Russkiy Slovar' (1972). Moskva: Sovetskaya Entsiklopediya.
- YUTS : Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü (2013). Ankara: TDK Yayınları.

Kaynakça

- Ahanov, K. (1973). *Til biliminiñ negizderi*. Almatı: Mektep.
- Amanzholov, S. (1959). *Vaprosiy diyalektologii i istorii Kazahskogo yazıka*. Alma-Ata: Kazahskoye Gosudarstvennoye Uçebno Pedagogiçeskoye İzdatel'stvo.
- Atalay, B. (1945). *Et-Tuhfetu'z-zekiyye fi'l-lugati't-Türkiyye*. İstanbul: Türk Dil Kurumu.
- Atmaca, E. (2016). Kazak Türkçesi ağızlarının tasnifi çalışmalarına bir bakış. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5, 589-625.
- Atmaca, E. (2019). Batı Akdeniz yörüklerinin ağızında eski Türkçe unsurlar. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 149-171.
- Aydın, E. (2014). *Orhon yazıtları*. Konya: Kömen.
- Aygabilov, A. (2013). *Kazak tiliniñ leksikologiyası*. Almatı: Däwir-Kitap.
- Balakayev, M. vd. (2005). *Kazak tiliniñ stilistikası*. Almatı: Däwir.
- Battal, A. (1934). *İbnü-Mühennâ lûgati*. İstanbul: Devlet.
- Borovkov, K. (1961). *Bada'i al-Lugat: Slovar' Tali İmani Geratskogo k soçineniyam Alişera Navoi*. Moskva: İzdatel'stvo Vostoçnoy Literaturiy.
- Borovkov, A. (1963). *Leksika Sredneaziyatskogo tefsira XII-XIII vekov*. Moskva: İzdatel'stvo Vostoçnoy Literaturiy.
- Budagov, L. (1869-1871). *Sravnitel'nyy slovar' Turetsko-Tatarskih nareçiy*. Tom I-II. Sankt Peterburg: Tipografiya İmperatorskoy Akademiy Nauk.
- Dankoff, R. ve Kelly, J. (1982). *Mahmud Al-Kāşgarî, Compendium of Turkic dialect*. I-III. Harvard University Printing Office.

- Doskarayev, J. (1954). Nekotoriye vaprosiy diyalektologii i istorii Kazahskogo yazıka. *Vaprosiy Yazıkoznaniya*, 2, 83-93.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Eren, H. (1999). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro.
- Ercilasun, A. ve Akkoyunlu, Z. (2015). *Dîvânu Lugâti't-Türk*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Gabain, A. (1988). *Eski Türkçenin grameri* (Çev.: Mehmet Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Kaliyev, G. ve Sarıbayev, Ş. (1991). *Kazak diyalektologiyası*. Almatı: Ana Tili.
- Kaliyev, B. ve Bolganbayev, A. (2006). *Kazirgi Kazak tiliniñ leksikologiyası men frazeologiyası*. Almatı: Sözdik-Slovar'.
- Karayev, M. (1993). *Kazak tili*. Almatı: Ana Tili.
- Kaydar, A. (2009). *Kazaktar ana tili âleminde (Etnolingvistikalık sözdik)*. Tom I-III, Almatı: Dayk-Press.
- Kunanbayev, A. (1961). *Abay şıgarmalarınıñ bir tomдық tolık jıynagı*. Almatı: Memlekettik Kırkem Adebıyet.
- Kurişjanov, Ä. (1970). *İssledovaniye po leksike staro Kıpçakskogo pamyatnika XIII veka Tyurksko-Arabskogo slovarya*. Almatı: İzdatel'stvo Nauka Kazahskoy SSR.
- Mahmutov, A. (1963). Kazak tilindegi könergen sözderdiñ baska leksikalık top-tarmen karım-katnası. *Kazak Tili Tarihi men Diyalektologiyasınıñ Mäseleleri*, 5, 109-141.
- Malov, S. (1954). *Uygurskiy yazık (Hamiyskoye nareçıye)*. Moskva-Leningrad: İzdatel'stvo Akademiy Nauk SSSR.
- Malov, S. (1957). *Yazık Jyoltıh Uygırov (Slovar' - Grammatika)*. Alma-Ata: Nauka
- Musabayev, G. (2014). *Kazak til biliminiñ mäseleleri*. Almatı: Abzal-ay.
- Ölmez, M. (2007). *Tuvacanın sözvarlığı Eski Türkçe ve Moğolca denkleleriyle*. Wiesbaden.
- Poppe, N. (1938). *Mongol'skiy slovar' Mukaddimat al-adab*. Moskva-Leningrad: Nauka.
- Radlov, V. (1893-1911). *Opiť slovarya Tyurskih nareçiy*. Tom I-IV. Sankt-Peterburg: Tipografiya İmperatorskoy Akademiy Nauk.
- Ramstedt, G. (1935). *Kalmukisches Wörterbuch*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Räsänen, M. (1969). *Versuch eines etimologischen Wörterbuchs der Türksprachen*. Helsinki: Suomalais Ugrilainen Seura.
- Sawranbayev, N. (1955). Diyalektiy v sovremennom Kazahskom yazıke. *Vaprosiy Yazıkoznaniya*, 5, 43-52.
- Sızdık, R. (2009). *Kazak tilindegi eskilikter men jañalıktar*. Almatı: Arıs.
- Tekin, T. (2010). *Orhon yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Extended Summary

Modern Kazakh written language is not very ancient. The basis of the new Kazakh written language was the Northern dialect. The Kazakh language (that is, the Kipchak language) was used in the Kazakh steppes, starting from the ancient Turkic epochs, ending with the Golden Horde. In the XVth century along with the Kazakh Khanate, the Kazakh spoken language began to be used. Although the official writing in the Kazakh Khanate was based on the Chagatai literary language, the spoken language was different, that is, there was a Kazakh language that lived in the steppes. This spoken language has reached the modern Kazakh language. Since the Kazakh spoken language is ancient in the new written language, there are numerous archaisms characteristic of the old Kazakh spoken language. But in Kazakhstan, the project “language without dialect” continues, with this case, dialect features are increasingly lost. For example, most of the dialect elements mentioned in dialect research books fifty years ago are not used today. At the same time, the majority of Western Kazakhstan still retains linguistic elements that differ from the literary language. This may be due to the fact that the West Kazakhstan tribes entered the Kazakh Khanate in a later period. Secondly, they, that is the tribes of Western Kazakhstan are located further from the center (capital). Thirdly, the Kazakhs in this region live close to the neighboring Turkic peoples. We also see that most of the lexical elements we have collected belong to the West Kazakhstan dialect, and we have noticed that most of the words in this dialect are close to the Oghuz (Azerbaijani, Turkmen and Turkish) languages. For example, the words studied in this article as bakyr “coin”, inanu “to believe”, yaryn “next year”, kapy “door”, kat “floor”, kusu “to angry”, otepek “bread”, sauash “war” and soru “to ask” are preserved in the West Kazakhstan dialect and they have an Oghuz character. Thus, it seems that some archaic words in the Kazakh language are active words in the Oghuz languages.

The origin of some words is unclear, we compared them with the forms in ancient Turkic works and made guesses about their origin. In the article, the words abyldau “hunt”, adak arba “walkers”, adyr “stallion”, syzdyk “ribbon” are among such examples.

In the Kazakh dialects, many words have been preserved in their archaic form, for example, adash (in the literary language “attas”) “friend”, agu (in the literary language “uv”) “yad”, aka (in the literary language “aga”) “big brother”, andak (in the literary language “andai”) “such”, aryk (in the literary language “aruv”) “clean”, berkitu (in the literary language “bekitu”) “strengthen”, koshna (in the literary language “konsy”) “neighbor”, murysh (in the literary language “burysh”) “pepper”, neshik (in the literary language “neshe”) “how”, taga (there is also a form of “taieke”) “uncle”, etc.

Some words in the dialects may have come from neighboring Turkic languages. For example, a word used in Kazakh dialects such as otepek “bread” may be an element taken from the Nogai language, or a word used by the Nogai people who settled in Western Kazakhstan. The archaism koshna “neighbor”, used in the border zone with Kyrgyzstan and in the districts, can also be a Kyrgyz or Uyghur loan word. The word kopshik “pillow”, which is actively used in the Aktobe region, can be taken from the

Tatar language. The word tam “home” there, in Southern Kazakhstan, came from the Uzbek language.

Most of the lexical elements that we have collected have been used in the Kazakh language since ancient times and are now words that are preserved only in dialects. Their phonetic variants are also absent in the literary language. In particular, these words have become obsolete, and instead of them, loan synonyms have passed into active use. For example, instead of such traditional Kazakh words as ashkysh “key”, dagar “pouch”, komeshe “bread”, konek “milk container”, saban “plow”, syryk “pole”, sulyk “towel”, etc. in the literary language, loan words synonyms such as kilt “key”, dorba “pouch”, nan “bread”, soka “plow”, oramal “towel”, etc. are more actively used.

Thus, most of the old words in the Kazakh language are words that were previously used and are outdated in the modern Kazakh language. Instead of old words, new words, synonyms, or foreign words are actively used. The use of old words decreases when foreign words in the language come into active use. All the less used words eventually become archaisms. Kazakhs moved from a nomadic life to a settled one at the beginning of the XXth century. People who quickly moved to a sedentary life gradually forgot many ancient words associated with nomadism. Many of these forgotten elements live only in dialects. This is one of the reasons why there are many archaisms in the modern Kazakh language.

